

پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران

شماره شابا الکترونیکی: ۳۳۴۵-۵۵۰۰

شماره شابا: ۳۳۴۵-۵۳۲۵

نشریه علمی - پژوهشی پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران شماره ۵ دوره سوم پاییز و زمستان ۱۳۹۷

گروه باستان‌شناسی دانشکده مهندسی معماری دانشگاه بوعلی سینا

- صنایع سنگی محوطه چیا سبز شرقی، سد سیمره: تغییرات تکنولوژیکی از دوره انتقالی نوسنگی به نوسنگی بی‌سفال در غرب ایران
حجت دارابی ۲۴-۷
- حوزه آب‌گیر رودخانه قزل‌اوزن در دوره مس‌وسنگ: براساس بررسی‌های باستان‌شناختی شهرستان بیجار
امیر ساعدموجشی ۵۰-۲۵
- بررسی تغییرات فرهنگی دشت کنگاور از دوره مس‌سنگ تا پایان عصر مفرغ بر اساس مدل‌های استقرار
عباس مترجم و طیبه الماسی ۶۲-۵۱
- مطالعه پتروگرافی سفال عصر آهن غار هوتو
امیرصادق نقشبند، الناز حاتمی و هومن نیکروان‌متین ۷۸-۶۳
- محوطه‌ها و استقرارهای اشکانی جزیره‌ی قشم
علیرضا خسروزاده ۱۰۰-۷۹
- بررسی باستان‌شناختی پهنه فرهنگی نیشابور از منظر معدن‌کاوی و فلزکاری کهن در دوران اسلامی
سولماز حاجی‌علیلو و هایدده لاله ۱۲۰-۱۰۱
- گونه‌شناختی و معرفی سفالینه‌های دوران اسلامی بلوچستان (مکران جنوبی)
سید رسول موسوی‌حاجی، محمد مهدی توسلی، روح‌الله شیرازی و مریم زور ۱۴۰-۱۳۱
- مطالعه ساختار، ویژگی‌های تکنیکی و زمینه‌های تاریخی ساخت بنای گنبد قابوس
مریم محمدی، کاظم ملازاده و سینا فرامرزی ۱۵۴-۱۴۱
- پژوهشی تحلیلی بر جلوه‌های آیات قرآنی بر آثار فلزکاری ایران در دوران صفوی و قاجار «با استناد به آثار فلزی موزه ملی ایران»
مجید ساریخانی ۱۶۸-۱۵۵
- بررسی جایگاه مهندسی ژئوماتیک در کاربردهای میراث‌فرهنگی - باستان‌شناسی و معماری
سعید علی‌ناجر و سمیه افشاری‌آزاد ۱۹۵-۱۶۹

ویژگی‌های کلی مقاله مورد پذیرش

هدف نشریه‌ی علمی - پژوهشی پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران انتشار پژوهش‌ها و تجربه‌های علمی در زمینه‌های باستان‌شناسی و تاریخ هنر و معماری است.

نوشتر باید نتیجه پژوهش‌های نویسنده (یا نویسندگان) بوده و در نشریه دیگر منتشر نشده باشد.

پذیرش مقاله برای چاپ پس از داوری و با تایید در جلسه هیئت تحریریه مجله است.

درستی نوشته‌ها با خود نویسنده (یا نویسندگان) مقاله است.

مقاله باید بر یک روی صفحه استاندارد (۲۱×۳۰ سانتیمتر) و با اندازه (سایز) ۱۳ و قلم (فونت) B Mitra با فرمت ۲۰۰۳ و ۲۰۰۷ WORD و تنظیم حواشی ارسال شود.

برای ارسال مقاله امکان استفاده از پست الکترونیکی (E-Mail) به آدرس: Journal.nbsh@yahoo.com و یا NBJ@basu.ac.ir نیز فراهم است.

صفحه اول باید شامل نام و نشانی کامل و شماره تلفن نویسنده، پست الکترونیک و محل خدمت و مرتبه‌ی علمی وی باشد.

در صورتی که مقاله برگرفته از پایان‌نامه نویسنده باشد، مجوز و ذکر نام استاد راهنما الزامی است.

نوشترها باید به ترتیب شامل: عنوان، چکیده، مقدمه، روش تحقیق، پیشینه‌ی تحقیق، مبانی نظری، بدنه تحقیق شامل موضوعات مختلف، نتیجه‌گیری و تشکر،

فهرست منابع طبق راهنمای شیوه ارجاع و چکیده انگلیسی باشد.

چکیده باید بیان‌کننده تمام نوشتار باشد. چکیده فارسی نباید بیشتر و یا کمتر از ۳۰۰ کلمه باشد.

چکیده انگلیسی بایستی ۶۰۰ کلمه باشد و در برگزیده بخش‌های مهم و نتیجه‌گیری مقاله باشد.

عناوین جدول‌ها با ذکر شماره در بالا و تصاویر، نقشه‌ها، طرح‌ها و نمودارها با ذکر شماره (توضیحات و ذکر منابع) در پایین ضروری است.

تصاویر، جدول‌ها، نمودارها، نقشه‌ها و طرح‌ها باید داخل متن قرار گرفته و یک نسخه از آن‌ها به‌صورت مجزا در یک فایل جداگانه و با فرمت JPG و کیفیت

DPI ۳۰۰ همراه مقاله به دفتر نشریه ارسال گردد.

مقاله نباید از ۲۰ صفحه استاندارد (۲۴ سطری A۴) بیشتر باشد.

مقاله فقط به زبان فارسی پذیرفته می‌شود.

- "عنوان" شامل موضوع مقاله، نام و نام خانوادگی نویسنده و مرتبه علمی و دانشگاه محل تدریس و تحصیل وی است؛ عنوان مقاله باید گویا و بیانگر محتوای نوشتار باشد.

- "چکیده" شرح مختصر، اما جامعی از مسائلی محتوایی و نوشتاری شامل: بیان مسئله، هدف، ماهیت پژوهش، نکته‌های مهم و نتیجه بحث است.

- "کلیدواژه‌گان" شامل چهار تا شش واژه تخصصی که بسامد و اهمیت آن در متن مقاله بیش از سایر واژه بوده است.

- "مقدمه" شامل طرح مسئله اصلی است که مورد پذیرش و هدف پژوهشگر از بررسی و انتشار آن است؛ در این بخش باید به اجمال پیشینه و فرضیات پژوهشی و

پرسش‌های اصلی باید مشخص گردد که در طی بررسی به آن پرداخته شود.

- "روش تحقیق" شامل ذکر بسیار مختصر روش و ابداعات نویسنده در پژوهش در این زمینه است.

- بحث و نتیجه‌گیری و تشکر شامل متن اصلی مقاله و بحث نتیجه‌گیری با روش منطقی و مفید و روشن‌گر مسئله مورد پژوهش است و می‌تواند با جدول، تصویر

و نمودار و... همراه باشد.

- "سپاسگزاری" در پایان این بخش نویسنده، راهنمای دیگران - که در نوشتن مقاله موثر بوده‌اند - را یادآوری و از ایشان مختصراً سپاسگزاری می‌نماید.

شیوه ارجاع به منابع:

ارجاعات مندرج در مقاله، مستند و مبتنی بر منابع خواهد بود و از معتبرترین منابع استفاده شود.

در باره آثار مفقود و نیز منسوب، به منابعی که از آن‌ها یاد کرده و یا توضیحی داده‌اند، ارجاع داده می‌شود.

ارجاع داخل متن مقاله: نام خانوادگی نویسنده، سال چاپ اثر: شماره صفحه یا صفحات؛ مثال فارسی: (نگهبان، ۱۳۷۸: ۱۱۲).

درباره استفاده از سنت شفاهی (مصاحبه با افراد خبره و صاحب نظر) به‌صورت زیر ارجاع دهی صورت گیرد و در بخش تشکر از ایشان سپاسگزاری شود (حسینی،

مصاحبه شونده، ۱۳۹۰/۱/۱۲).

ارجاع پایانی متن مقاله (منابع و ماخذ):

فارسی:

ارجاع به کتاب:

- نام خانوادگی، نام، و نام و نام خانوادگی سایر افراد دخیل؛ تاریخ چاپ اثر، "نام اثر"، ترجمه‌ی...، تعداد جلد...، نام محل نشر؛ نام ناشر.

ارجاع به مقالات دانشنامه‌ها (دایره‌المعارف‌ها) فصلنامه‌ها، مجلات و نمونه‌های دیگر:

- نام خانوادگی، نام، تاریخ چاپ اثر، "نام مقاله"، نام مجموعه مقالات، تعداد جلد، محل نشر؛ نام ناشر، شماره صفحه آغاز و پایان مقاله.

لاتین:

در کتاب‌نامه لاتین حروف اول باید بزرگ باشد و بین فواصل ویرگول قید شود.

ارجاع به کتاب:

Ward-Perkins, J.B 1990. Roman Imperial Architecture London, Penguin Books.

ارجاع به مقالات مجله‌ها:

Trinkaus, E. 1982. Artificial Cranial Deformation in the Shanidar 1 and 5 Neanderthals. Current Anthropology 23 (2): 198-199.

ارجاع به مجموعه مقالات:

Liverani, M 2003. "The Rise and Fall of Media" Continuity of Empire (?): Assyria, Media, Persia, (Lanfranchi, G.B and others) eds. Padova, 1-12.

ارجاع به پایان نامه‌ها:

Blom, D.E. 1999. Tiwanaku Regional Interaction and Social Identity, a Bioarchaeological Approach, Ph. D Thesis, Department of Anthropology, University of Chicago.

نکات دیگر در باب ارجاع به منابع:

- منابع مقاله به‌صورت الفبایی و بر اساس نام مؤلف تنظیم می‌شود؛ منابعی که در پایان مقاله ذکر می‌شود همان منابعی است که در داخل متن استفاده شده است.

- در صورتی که یک نویسنده منابع متعدد مربوط به سال‌های مختلف استفاده کرده باید به ترتیب تاریخ انتشار باشد.

- در صورتی که از یک نویسنده منابعی ذکر شود که مربوط به یک سال شمسی یا میلادی به این صورت عمل شود: (مجیدزاده، ۱۳۸۷ الف: ۱۵) و (مجیدزاده، ۱۳۸۷ ب: ۳۵).

- در صورتی که مؤلف منبع اثر، معلوم نباشد، نام اثر جایگزین نام مؤلف می‌شود.

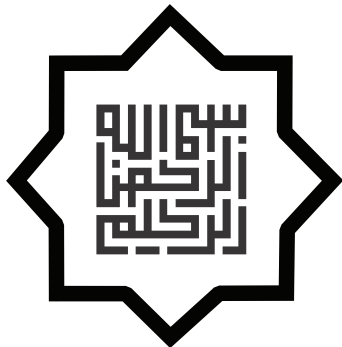
- عنوان کتاب‌ها و مقاله‌ها در منابع پایانی مقاله به‌طور کامل ذکر خواهد شد.

- منابع غیر فارسی، پس از منابع فارسی و به ترتیب، عربی، انگلیسی، فرانسوی و... آورده شود.

- هر توضیح دیگری غیر از ارجاع به منابع مورد استفاده، در پی‌نوشت، ذکر شود.

- مقاله‌های علمی-پژوهشی را به‌عنوان سردبیر نشریه همراه با درخواست کتبی نویسنده و یا نویسندگان مقاله باشد و به نشانی: " همدان، میدان فلسطین، بلوار غبار

همدانی دفتر مجله، دانشکده‌هنر و معماری " و یا به نشانی پست الکترونیکی نشریه ارسال فرمایید.

پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران

دو فصلنامه‌ی علمی - پژوهشی

پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران

گروه باستان‌شناسی

دانشکده هنر و معماری دانشگاه بوعلی سینا

شماره شاپا: ۵۲۲۵-۲۳۴۵

شماره شاپا الکترونیکی: ۵۵۰۰-۲۳۴۵

شماره شاپا: ۵۲۲۵-۲۳۴۵
شماره شاپا الکترونیکی: ۵۵۰۰-۲۳۴۵

دوفصلنامه پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران دارای درجه علمی - پژوهشی بر اساس مجوز شماره ۳/۱۸/۵۴۷۳۹۸ تاریخ ۱۳۹۲/۱۰/۲۳ از کمیسیون بررسی نشریات علمی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری می‌باشد.

مقالات مندرج لزوماً نقطه نظر دوفصلنامه پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران نیست و مسئولیت مقالات به عهده نویسندگان گرامی می‌باشد. استفاده از مطالب و کلیه تصاویر نشریه با ذکر منبع بلامانع است.

دو فصلنامه علمی - پژوهشی
پژوهش‌های باستان‌شناسی ایران
گروه باستان‌شناسی دانشکده هنر و معماری بوعلی سینا
شماره ۵، دوره سوم، پاییز و زمستان ۱۳۹۲

صاحب امتیاز (ناشر): دانشگاه بوعلی سینا
مدیر مسئول و سردبیر: دکتر محمدابراهیم زارعی

هیأت تحریریه (به ترتیب حروف الفبا):
دکتر جلال‌الدین رفیع‌فر
استاد گروه انسان‌شناسی دانشکده علوم اجتماعی دانشگاه تهران
دکتر بهمن فیروزمندی شیره‌جینی
دانشیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران
دکتر یعقوب محمدی‌فر
دانشیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه بوعلی سینا
دکتر عباس مترجم
استادیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه بوعلی سینا
دکتر مهدی مرتضوی
دانشیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه سیستان و بلوچستان
دکتر کاظم ملازاده
دانشیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه بوعلی سینا
دکتر حکمت‌الله ملاصالحی
دانشیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران
دکتر سید رسول موسوی حاجی
دانشیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه مازندران
دکتر رضا مهرآفرین
دانشیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه مازندران
دکتر کمال‌الدین نیکنامی
استاد گروه باستان‌شناسی دانشگاه تهران
دکتر علیرضا هژبری نویری
استاد گروه باستان‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس

ویراستار انگلیسی: اردشیر جوانمردزاده
مدیر داخلی: صفانه صادقیان
طراحی لوگو: استاد احمد تیموری
طرح روی جلد: غلامرضا شاملو
صفحه‌آرا: خلیل‌الله بیک‌محمدی
چاپ: گیتی

نشانی: همدان، فلکه فلسطین، بلوار غبار همدانی، دانشکده هنر و معماری، گروه باستان‌شناسی

پست الکترونیکی:

NBJ@basu.ac.ir / Journal.nbsh@yahoo.com

تلفن: ۸۲۹۱۱۲۹ - ۰۸۱۱، فاکس: ۸۲۹۰۹۴۱ - ۰۸۱۱

قیمت: ۹۰۰۰ تومان

حقوق کلیه مقالات برای دانشگاه بوعلی سینا محفوظ می‌باشد.

صنایع سنگی محوطه چیا سبز شرقی، سد سیمره: تغییرات تکنولوژیکی از دوره انتقالی
نوسنگی به نوسنگی بی‌سفال در غرب ایران

حجت دارابی
۲۴-۷

حوزه آب‌گیر رودخانه قزل‌اوزن در دوره مس‌وسنگ: براساس بررسی‌های باستان‌شناختی
شهرستان بیجار

امیر ساعدموچشی
۲۵-۵۰

بررسی تغییرات فرهنگی دشت کنگاور از دوره مس‌سنگ تا پایان عصر مفرغ
بر اساس مدل‌های استقرار

عباس مترجم و طیبه الماسی
۶۲-۵۱

مطالعه پتروگرافی سفال عصر آهن غار هوتو

امیرصادق نقشینه، الناز حاتمی و هومن نیکروان‌متین
۶۳-۷۸

محوطه‌ها و استقرارهای اشکانی جزیره‌ی قشم

علیرضا خسروزاده
۷۹-۱۰۰

بررسی باستان‌شناختی پهنه فرهنگی نیشابور از منظر معدن‌کاوی و فلزکاری کهن در
دوران اسلامی

سولماز حاجی‌علیلو و هایده لاله
۱۰۱-۱۲۰

گونه‌شناختی و معرفی سفالینه‌های دوران اسلامی بلوچستان (مکران جنوبی)

سید رسول موسوی‌حاجی، محمدمهدی توسلی، روح‌الله شیرازی و مریم زور
۱۲۱-۱۴۰

مطالعه ساختار، ویژگی‌های تکنیکی و زمینه‌های تاریخی ساخت بنای گنبدقابوس

مریم محمدی، کاظم ملازاده و سینا فرامرزی
۱۴۱-۱۵۴

پژوهشی تحلیلی بر جلوه‌های آیات قرآنی بر آثار فلزکاری ایران در دوران صفوی و قاجار
«با استناد به آثار فلزی موزه ملی ایران»

مجید ساریخانی
۱۵۵-۱۶۸

بررسی جایگاه مهندسی ژئوماتیک در کاربردهای میراث‌فرهنگی - باستان‌شناسی و معماری

سعید علی‌تاجر و سمیه افشاری‌آزاد
۱۶۹-۱۹۵

گونه‌شناختی و معرفی سفالینه‌های دوران اسلامی بلوچستان (مکران جنوبی)

سید رسول موسوی حاجی

دانشیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه مازندران

محمد مهدی توسلی

دانشیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه سیستان و بلوچستان

روح الله شیرازی

استادیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه سیستان و بلوچستان

مریم زور

دانشجوی دکتری باستان‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس

تاریخ دریافت: ۹۳/۰۶/۰۵، تاریخ پذیرش: ۹۳/۰۸/۱۳

(از ص ۱۲۱ تا ۱۴۰)

چکیده

سرزمین بلوچستان در طی دوران اسلامی دارای استقرارهای انسانی بسیاری بوده، اما متأسفانه مطالعه سفالینه‌های اسلامی در این حوزه کم‌تر مورد توجه محققان و باستان‌شناسان قرار گرفته است. برای تأمین این منظور، بر آن شدیم که مجموعه سفالینه‌های اسلامی جمع‌آوری شده در بررسی روش‌مند باستان‌شناختی مکران جنوبی (شهرستان‌های نیک‌شهر و چابهار) در استان سیستان و بلوچستان را مورد مطالعه و بررسی قرار داده و حاصل کار را در قالب این پژوهش به رشته تحریر در آوریم. با نمونه‌برداری از سطوح محوطه‌های شناسایی شده از دوران اسلامی در شهرستان‌های نیک‌شهر و چابهار، تعداد ۴۷۴ قطعه سفال شاخص از این دوران جمع‌آوری گردید. گاهنگاری نمونه‌های مذکور و نیز بررسی کیفیت ساخت و تزیین سفال اسلامی نیازمند مطالعه همه‌جانبه بود که در قالب: طبقه‌بندی، گونه‌شناسی، گونه‌شناختی و مطالعات آماری این مجموعه انجام پذیرفت. نتایج حاصل از مطالعات انجام شده به وضوح ارتباط فرهنگی این منطقه را با خراسان بزرگ، سیستان و حوزه جازموریان نشان می‌دهد. همچنین این منطقه به لحاظ نقوش تزیینی، به‌ویژه تزیین با رنگ، نسبت به مراکز عمده سفال‌گری در سطح پایین‌تری قرار دارند. در این پژوهش کوشش بر آن است تا با ثبت و ضبط نمونه‌های سفالین جمع‌آوری شده از سطوح محوطه‌های دوران اسلامی در شهرستان‌های نیک‌شهر و چابهار، نسبت به: طبقه‌بندی، گونه‌شناسی و مقایسه گونه‌شناختی آن‌ها اقدام گردد. با توجه به تعداد و تنوع گونه‌ها و نیز با در نظر داشتن این مهم که هنوز گامی جدی در مطالعه سفال‌های دوران اسلامی منطقه بلوچستان برداشته نشده است، تحقیق حاضر بر آن است تا با انجام مطالعه علمی و روش‌مند، زمینه را برای روشن نمودن دوران اسلامی در سرزمین بلوچستان فراهم آورد.

کلیدواژه‌گان: بررسی باستان‌شناسی، بلوچستان، سفال، دوره اسلامی، گونه‌شناختی.

مقدمه

ساخت سفال، یکی از قدیمی‌ترین و در واقع اولین صنعت تولید شده به‌دست بشر است و در تمام طول تاریخ جایگاهی مناسب برای شکل‌گیری و بروز خلاقیت‌های هنری انسان بوده است. در طول زمان هنر سفال‌گری در میان هنر اسلامی، رواج و شکوفایی بیشتری یافت و عناصر و مضامین ادبی در تزیین آن استفاده شد. اگرچه در دوره اسلامی قالب‌ها و نقش‌های دوران ساسانی نیز دوباره تکرار و به نوعی از آن‌ها الهام گرفته شده است. بهترین گونه‌های سفالی دوره اسلامی سفالینه‌های لعاب‌دار با نقش قالب‌زده و خمیره سنگی با لعاب فیروزه‌ای هستند. که در بیشتر محوطه‌های اسلامی مهم مانند: نیشابور، سمرقند، قصر ابونصر، استخر می‌توان آن‌ها را مشاهده نمود. همچنین در دوره اسلامی بار دیگر اشکال و فرم‌های ظروف ایران پیش از اسلام از نو رونق گرفت و علاوه‌بر آن بسیاری از طرح‌ها و شیوه‌های دوره‌های قبل توسط هنرمندان این دوره تکمیل شد (فن‌گونه‌نام، ۱۳۴۲: ۱۸۰). در این میان مطالعه بر روی سفال به‌عنوان فراوان‌ترین و متنوع‌ترین یافته‌های باستانی از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. چنان‌که پژوهش‌های باستان‌شناسی بدون توجه به مقوله سفال کاملاً ناقص بوده و تفسیر یافته‌های باستانی و آگاهی از سیر تحولات و ارتباطات فرهنگی و نیز دگرگونی اقتصادی و صنعتی جوامع باستانی بدون توجه به سفال و تحولات آن بسیار دشوار و بعضاً ناممکن می‌نماید.

بلوچستان نیز به‌عنوان یکی از حوزه‌های سفال‌گری، سفال‌گران و هنرمندان آن توانسته‌اند به‌عنوان بخشی از سیستم اجتماعی، فرهنگی و با تکیه بر توانایی‌های خود در دوره اسلامی، در تولید سفال و بیان افکار و عقاید خود بر روی گل سهم بسزایی را ایفا نمایند. اما متأسفانه تا کنون هیچ نوع سفالینه‌ای که به‌عنوان سفال اسلامی بلوچستان معرفی گردد، مطرح نگردیده است. در این پژوهش سعی بر آن است که با مطالعه و معرفی و گاه‌نگاری نسبی مجموعه‌ای از نمونه سفالینه‌های دوره اسلامی حوزه نیک‌شهر و چابهار به شناخت هرچه بهتر سفال‌های بلوچستان بپردازیم. در پایان نیز طرح، کاتالوگ و جداول نمونه سفال‌های گونه‌شناختی از گونه‌های مختلف ارایه شده است.

روش شناسی

روش تحقیق در این پژوهش از نوع توصیفی-تحلیلی است. این مقاله که به دو روش میدانی و آرشیوی که شامل: روش یادداشت نویسی و گردآوری اطلاعات از منابع و مآخذ مختلف نگارش یافته، ترکیبی است از پژوهش‌های باستان‌شناختی انجام شده و همچنین اخبار و اطلاعات تاریخی و جمع‌بندی‌ها، نتیجه‌گیری‌ها و تحلیل‌هایی که از سوی نویسندگان مطالب، ارایه شده است. اطلاعات لازم جهت انجام مطالعات کتابخانه‌ای این پژوهش از طریق مراجعه به آرشیو سازمان میراث فرهنگی و بررسی سوابق پژوهش‌های باستان‌شناسی انجام شده در منطقه، به‌دست آمده است.

روش بررسی میدانی: در فعالیت‌های میدانی منطقه که در شهرستان‌های نیک‌شهر و چابهار صورت گرفته است، به‌صورت پیمایشی و با شیوه‌ی مکان‌نگاری بررسی شد و طی یک فصل کاری، تمام منطقه بررسی گردید. در بررسی تمام سطح منطقه مورد نظر به‌صورت پیمایشی و نیز از طریق پرس و جو از اهالی محل به‌ویژه

کسانی که احتمال می‌رفت اطلاعات بیشتری داشته باشند (مانند: چوپانان گله‌دار و کشاورزان بومی) مورد مطالعه قرار گرفت.

ابزار مورد استفاده در این بررسی شامل: دستگاه جی‌پی‌اس، لپ‌تاب، دوربین عکاسی، نقشه‌های ۱:۵۰,۰۰۰ از منطقه مورد بررسی بوده است. ابتدا حوزه مورد بررسی بر روی نقشه‌ها شبکه‌بندی شده و سپس اقدام به نمونه برداری از تمامی شبکه‌ها صورت پذیرفت و نمونه‌های شاخص جمع‌آوری شده مورد مطالعه قرار گرفت.

موقعیت جغرافیایی حوزه مورد مطالعه

تمرکز این پژوهش بر منطقه مکران جنوبی در استان سیستان و بلوچستان می‌باشد. این حوزه شامل شهرستان‌های نیکشهر و چابهار می‌باشد. شهرستان نیکشهر: این شهرستان در جنوب‌غربی بلوچستان بین ۲۵ درجه و ۴۵ دقیقه تا ۲۷ درجه و ۲ دقیقه عرض شمالی و ۵۸ درجه و ۵۵ دقیقه تا ۶۱ درجه و ۱۵ دقیقه طول شرقی واقع شده است. شهرستان نیکشهر در منتهی‌الیه دارای ریگ‌زارهای اسپکه، در قسمت جنوبی آن دشت‌های منتهی به دریای (مکران) عمان و بقیه اراضی‌اش کوهستانی می‌باشد (تصویر: ۱).

تصویر ۱: نقشه شهرستان نیک‌شهر
www.Gis.ir

شهرستان چابهار: این شهرستان با مساحت تقریبی ۱۷۱۰۰ کیلومتر مربع، در جنوب‌شرقی‌ترین نقطه ایران در فاصله ۶۰ تا ۶۱ درجه طول شرقی و ۲۵ تا ۲۶ درجه عرض شمالی، قرار گرفته است. این شهرستان از سمت شمال به شهرستان سرباز و نیکشهر، از شرق به کشور پاکستان، از جنوب به دریای عمان (مکران) و از غرب به شهرستان کنارک محدود است. از نظر آب و هوایی این شهرستان دارای آب و هوای گرم و مرطوب می‌باشد و دارای زمستان ملایم و معتدل و تابستان نسبتاً گرم است. سه رودخانه گرگرو، کاجو و باهو کلات از منابع عمده تأمین آب این شهرستان می‌باشند که عموماً از دو بخش پلان و دشتیاری آنرا آبیاری می‌کنند. در منطقه باهو کلات از به هم پیوستن سه رودخانه: گرگرو، کاجو و سرباز رودخانه باهو پدید

می‌آید که نقش عمده‌ای را در جذب استقرارهای انسانی ایفا نموده است (خسروی، ۱۳۷۴: ۶۷)، (تصویر: ۲).

تصویر ۲: نقشه شهرستان چابهار
www.Gis.ir

پیشینه مطالعاتی

سر اورل اشتین باستان‌شناس مجاری الاصل انگلیسی نخستین کسی بود که از سند تا فارس را بررسی وی در منطقه بلوچستان به کاوش در سه محوطه کلیدی: چاه‌حسینی، گورستان دامن و گورستان خوراب پرداخت (Stein, 1937: 59-180). در سال ۱۹۶۴ میلادی گروه باستان‌شناسی ایتالیایی و مؤسسه شرق شناسی «ایزمئو» در دره بلوچستان، بررسی چهار روزه‌ای به سرپرستی تیزی در اطراف دامن انجام دادند و کارهای دوکاردی و تاریخ‌گذاری او را مورد بازنگری قرار داده و تصحیح نمودند (Tosi, 1970: 9-59). علاوه‌بر آن در طی سال‌های ۱۹۶۷ - ۱۹۶۸ بررسی‌هایی توسط گری هیوم در تراس‌های لادیز و سیمیش و ماشکید صورت گرفت (Hume, 1967: 53). از دیگر مناطق بلوچستان که مورد بررسی باستان‌شناسی قرار گرفت، منطقه خاش در بلوچستان می‌باشد که توسط جودیت ماروچک انجام پذیرفت (Maruchek, 1976: 272-284). پس از انقلاب اسلامی تا سال ۱۳۶۷ مطالعات باستان‌شناسی استان مسکوت ماند از آن به بعد افرادی به بررسی و مطالعه دوباره در این منطقه پرداختند از جمله: سیدمنصور سجادی که به مدت یک فصل در تپه بمپور کاوش نمود (سیدسجادی، ۱۳۸۳: ۳۵) و پس از آن مهدی رهبر به مدت دو فصل به بررسی آموزشی برای دانشجویان در این منطقه پرداخت (رهبر، ۱۳۸۱: چاپ نشده) در پایان می‌توان به بررسی‌های روح‌الله شیرازی در نیکشهر در سال ۱۳۸۷ (شیرازی، ۱۳۸۸: چاپ نشده) و چابهار به سال ۱۳۸۸ (شیرازی، ۱۳۸۹: چاپ نشده) اشاره نمود.

مطالعه نمونه سفالینه‌های شاخص حوزه نیک‌شهر و چابهار

نبود داده‌های کافی از سفالینه‌های منطقه بلوچستان و همچنین تنوع سفال‌های

به‌دست آمده در طی بررسی‌ها به لحاظ نقوش، شکل و تکنیک ساخت و همچنین شباهت بسیار زیاد این سفالینه‌ها با مناطق همجوار، سبب گردید که با بررسی این سفالینه‌ها از لحاظ: ساختار، تکنیک، نقوش و ... راه‌گشای مؤثری در شناخت سفالینه‌های اسلامی بلوچستان (حوزه نیک‌شهر و چابهار) ایجاد کرده باشیم. کلیه سفالینه‌های دوره اسلامی این مجموعه بر اساس دو متغییر نوع پوشش و ساده یا منقوش بودن به چهار گروه عمده تقسیم شدند: سفال بدون لعاب و ساده، سفال بدون لعاب و منقوش، سفال لعاب‌دار و ساده، سفال لعاب‌دار و منقوش.

سفالینه‌های بدون لعاب

سفالینه‌های بدون لعاب بیشتر جنبه کاربردی داشته و در ابتدا برای رفع نیازهای بشر ساخته و پرداخته شده و با گذشت زمان به فنون و تکنیک‌های سفال‌گری برای استحکام و زیبایی افزوده شد. در این گروه از سفالینه‌های بدون لعاب، ما شاهد دو گونه سفال به‌صورت ساده و منقوش می‌باشیم که هرگونه بر اساس متغییرهایی به زیرگونه‌هایی زیر تقسیم می‌شوند.

سفالینه‌های بدون لعاب و ساده: این گروه از سفالینه‌ها بر اساس رنگ پوشش یا رویه، نوع قطعه و در نهایت شکل قطعه، به ۹ گونه، گونه‌شناسی شده‌اند: ۱- سفال بدون لعاب و ساده نخودی (لوح: ۱، شکل: ۱)، ۲- سفال بدون لعاب و ساده آجری (لوح: ۱، شکل: ۲)، ۳- سفال بدون لعاب و ساده قرمز آجری (لوح: ۱، شکل: ۳)، ۴- سفال بدون لعاب و ساده قرمز (لوح: ۱، شکل: ۴)، ۵- سفال بدون لعاب و ساده قهوه‌ای (لوح: ۱، شکل: ۵)، ۶- سفال بدون لعاب و ساده قهوه‌ای آجری (لوح: ۲، شکل: ۷)، ۸- سفال بدون لعاب و ساده خاکستری (لوح: ۲، شکل: ۸)، ۹- سفال بدون لعاب و ساده سیاه (لوح: ۲، شکل: ۹). همچنین لازم به ذکر است که با توجه به گونه‌شناختی انجام شده بر روی این گونه از سفال‌ها می‌توان آن‌ها را متعلق به سده‌های میانی اسلامی (سده ۵ تا ۹ هـ.ق) نسبت داد.

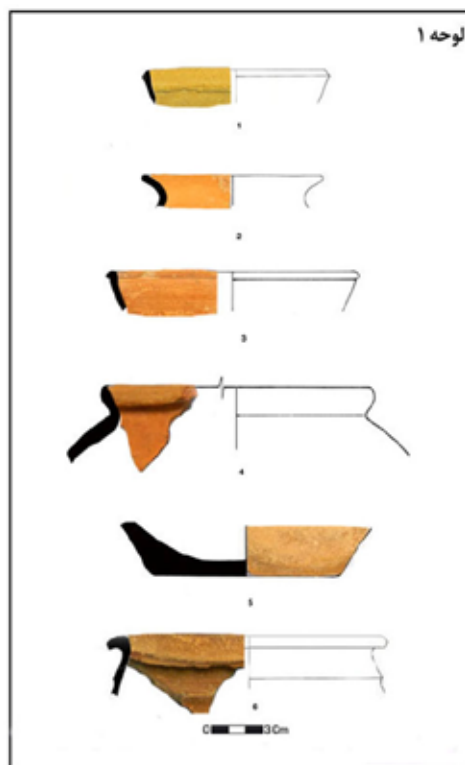
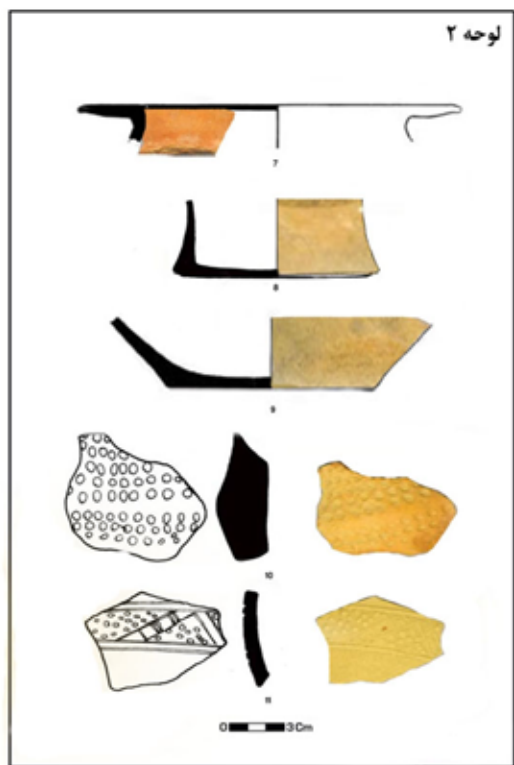
سفالینه‌های بدون لعاب و منقوش: این گروه از سفالینه‌ها بر اساس یک متغیر نوع تزیین به هفت گونه تقسیم‌بندی می‌شوند که شامل: ۱- سفال بدون لعاب با نقش‌کنده، ۲- سفال بدون لعاب با نقش قالب‌زده، ۳- سفال بدون لعاب با نقش قالب‌زده و کنده، ۴- سفال بدون لعاب با نقش افزوده، ۵- سفال بدون لعاب با نقش افزوده و کنده، ۶- سفال با تزیین نقاشی، ۷- سفال با تزیین نقاشی و نقش‌کنده می‌باشند.

سفال با نقش‌کنده: نقش‌کنده از متداول‌ترین تزیینات کارگاه‌های سفال‌گری بوده است که از اوایل دوره اسلام بدون وقفه ادامه داشته است (لوح: ۲، شکل: ۱۰). در این‌روش سفال‌گران با استفاده از ابزار نوک‌تیز، طرح‌های مورد نظر را ایجاد می‌کردند (توحیدی، ۱۳۸۴: ۲۵). در این مجموعه، همه سفال‌ها دارای نقش‌مایه هندسی می‌باشند و به لحاظ طرح‌نقش به‌صورت: خطوط شانه‌ای، موجی، عمودی، منحنی، مورب، زیگزاگ، نقش‌های ناخنی شکل، فرو رفتگی‌های دایره‌ای شکل، بیضی شکل و مثلثی هستند. با توجه با مقایسه گونه‌شناختی متعلق به سده‌ها ۴ تا ۱۱ هجری قمری می‌باشند.

سفال با نقش قالب‌زده: در این روش نقش مورد نظر را با مهر یا قالب، تزیین می‌نمایند که این نوع تزیین از هزاره چهارم ق.م رواج یافته و در دوره سلجوقی به اوج خود می‌رسد (کریمی و کیانی، ۱۳۶۴: ۱۱). در این مجموعه نیز به لحاظ نقش‌مایه، همه سفالینه‌ها دارای نقش‌مایه هندسی می‌باشند و به لحاظ طرح نقش دارای نقوش: قالب‌زده مثلثی، اشکال U شکل و خطوط منحنی در هم پیچ هستند. این دسته از سفال‌ها بر مبنای گونه‌شناختی انجام گرفته، می‌توان این‌گونه اذعان داشت که بیشترین آن‌ها متعلق به سده‌های ۴ تا ۱۱ هجری قمری می‌باشند (لوح‌های: ۲ و ۳، شکل‌های: ۱۱ و ۱۲).

سفال با نقش‌افزوده و افزوده با نقش‌کنده: در تکنیک افزوده، پس از ساخت سفال، تزیین مورد نظر را جداگانه ساخته و در هنگام نیمه خشک بودن سفال، به بدنه ظرف متصل می‌کنند (کامبخش‌فرد، ۱۳۸۹: ۴۵۷). هم‌چنین این نوع تزیین در بیشتر مراکز سفال‌گری، به‌خصوص در قرون ۳ الی ۷ هجری قمری متداول و رایج بوده است (لوح: ۲، شکل‌های: ۱۳ و ۱۴). که اوج استفاده از این روش را در دوره میانه اسلامی و سلاجقه می‌توان دنبال کرد (چمن‌آرا، ۱۳۹۰: ۷).

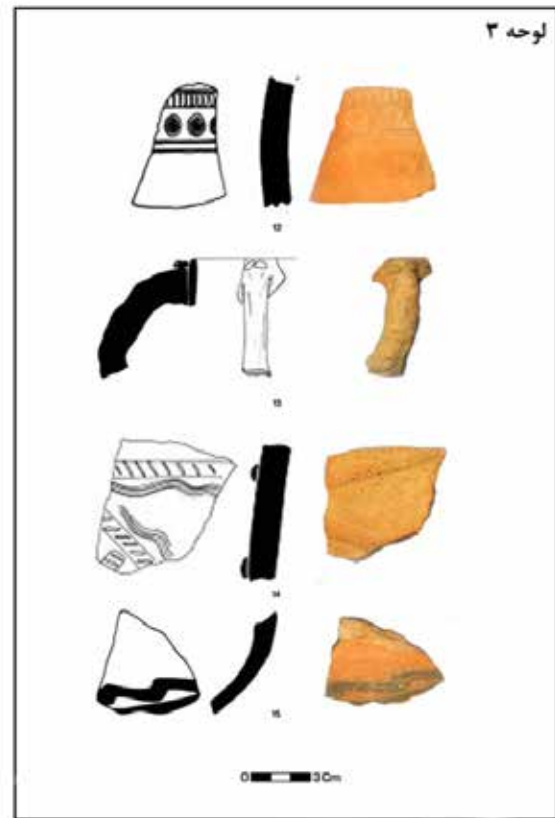
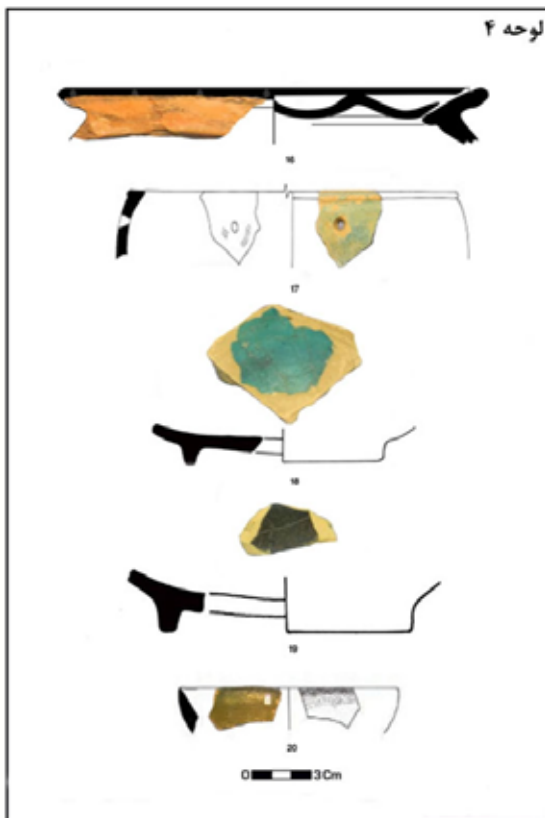
سفال بدون لعاب با تزیین نقاشی و نقاشی با نقش‌کنده: این‌گونه تزیینات از دوره پیش از تاریخ تا به امروز متداول بوده است. در این مجموعه از سفالینه‌ها، همه نقش‌مایه‌ها به‌صورت هندسی با خطوط مواج هستند که بسیار مشابه با سفال‌های شبه پیش از تاریخ می‌باشند. متأسفانه تنها مقدار کمی از این سفال‌ها از کاوش‌های باستان‌شناختی به‌دست آمده، مورد مطالعه قرار گرفته‌اند. از جمله می‌توان به مطالعاتی که فرانکن و کالسبیک در تل Abu Qadan، ریس در حما و هولود در قصرالحیرشرقی انجام دادند اشاره نمود (Garbar, 1978: 113) و تنها

این نوع سفال‌ها را می‌توان با سفال‌های: لوانت، اردن، سوریه و فلسطین مقایسه نمود. سفال‌های این مناطق دارای سطحی نارنجی و کرم رنگ به همراه لعاب منقوش قرمز رنگ می‌باشند که بیشتر به صورت خطوط موجی، تزیین یافته‌اند (Withcomb 1991) و تا سده ۸ - ۹ هجری قمری رواج داشتند. لازم به ذکر است که این گونه از سفال‌ها علاوه بر مناطق ذکر شده از نظر نوع: تزیین، رنگ‌مایه و رنگ پوشش با سفال کلپورگان سراوان، کوه متیک‌سرباز و هلونچکان نیک‌شهر که هم اکنون نیز ساخته و پرداخته می‌شوند، بسیار مشابه می‌باشند (لوح‌های: ۳ و ۴، شکل‌های: ۱۵ و ۱۶).

سفالینه‌های لعاب‌دار

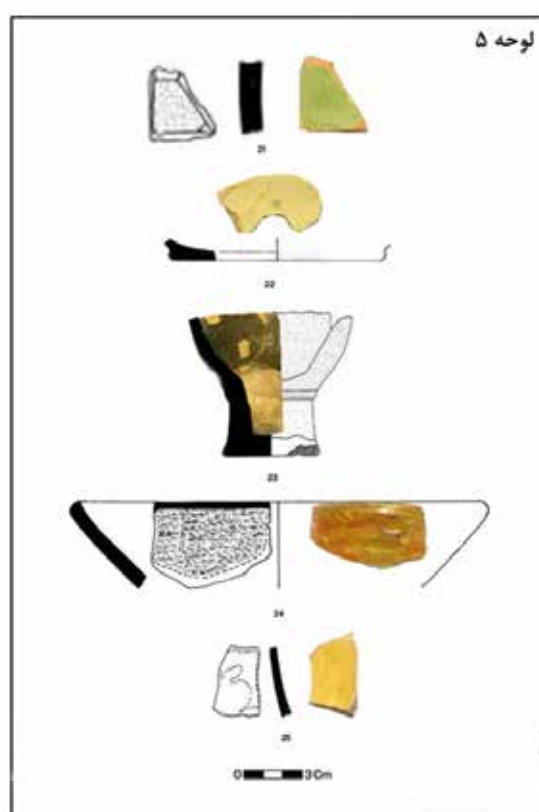
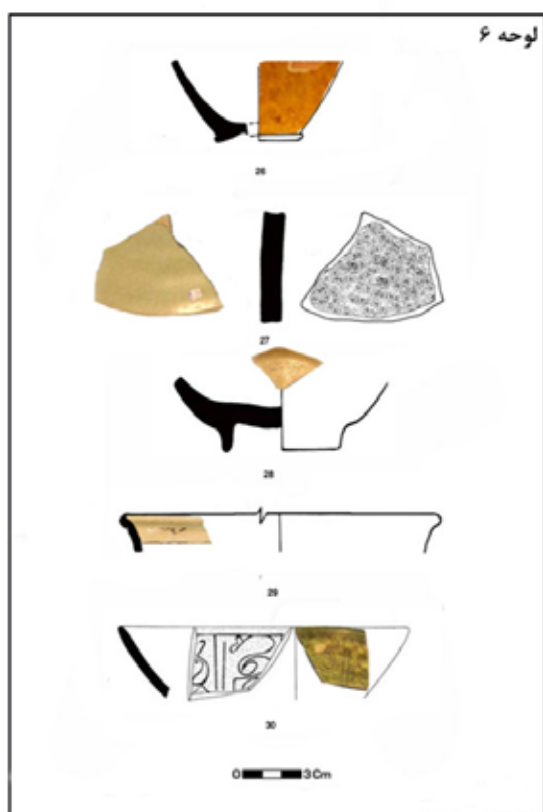
سفال‌های لعاب‌دار و ساده: مجموعه سفال‌های لعاب‌دار و ساده دارای سطحی بدون نقش می‌باشند که با لعاب یک‌رنگ پوشیده شده‌اند. این گونه از سفال‌ها بر مبنای دو متغییر نوع خمیر و رنگ لعاب مورد گونه‌شناسی قرار گرفتند. لازم به ذکر می‌باشد که سفالینه‌ها بر اساس نوع خمیر در دو گروه عمده گل رس و خمیر سنگ^۱ جای می‌گیرند.

۱- سفال با خمیر گل رس و لعاب یک‌رنگ آبی (لوح: ۴، شکل: ۱۷)، ۲- سفال با خمیر گل رس و لعاب یک‌رنگ فیروزه‌ای (لوح: ۴، شکل: ۱۸)، ۳- سفال با خمیر گل رس و لعاب یک‌رنگ لاجوردی (لوح: ۴، شکل: ۱۹)، ۴- سفال با خمیر گل رس و

۱. خمیرسنگ یک جنس بدنه سفالی است که از ۸ تا ۱۰ قسمت کوارتز (سنگ چینی) خرد شده، یک قسمت از سنگ شیشه خرد شده و یک قسمت خاک سفید نرم تشکیل می‌شود و با نام‌های بدل چینی، خمیر بدلی، فریت، کوارتز - فریت و یا فریت ویر شناخته می‌شود (Mason, 2003: 271).

لعاب یک‌رنگ سبز (لوح: ۴، شکل: ۲۰)، ۵- سفال با خمیر گل رس و لعاب یک‌رنگ سبز روشن (لوح: ۵، شکل: ۲۱) ۶- سفال با خمیر گل رس و لعاب یک‌رنگ سفید (لوح: ۵، شکل: ۲۲)، ۷- سفال با خمیر گل رس و لعاب یک‌رنگ ارغوانی (لوح: ۵، شکل: ۲۳)، ۸- سفال با خمیر گل رس و لعاب یک‌رنگ قهوه‌ای (لوح: ۵، شکل: ۲۴)، ۹- سفال با خمیر گل رس و لعاب یک‌رنگ زرد متمایل به کرم (لوح: ۵، شکل: ۲۵)، ۱۰- سفال با خمیر گل رس و لعاب یک‌رنگ خردلی (لوح: ۶، شکل: ۲۶)، ۱۱- سفال با خمیر سنگ و لعاب سبز (لوح: ۶، شکل: ۲۷)، ۱۲- سفال با خمیر سنگ و لعاب زیتونی (لوح: ۶، شکل: ۲۸)، ۱۳- سفال با خمیر سنگ و لعاب خاکستری (لوح: ۶، شکل: ۲۹).

سفال‌های لعاب‌دار و منقوش: این مجموعه مذکور از تنوع و تعداد زیادی برخوردار بودند، بر اساس متغیر نوع تزیین به گونه‌های زیر تقسیم می‌شوند. لازم به ذکر است که هر یک از گونه‌های فوق بر اساس متغیرهایی چون: رنگ‌مایه، رنگ لعاب، رنگ زمینه، رنگ لعاب‌پاشیده و نوع خمیر دارای زیرگونه‌های متعددی می‌باشند...

انواع سفالینه‌های لعاب‌دار و منقوش

سفال با تزیین اسگرافیتو زیر لعاب رنگی: سفال اسگرافیتو یا مخطط به احتمال بر گرفته از سفالینه‌های چینی سلسله Sancai یا ظروف پس از اسلام قبطیان مصر است (فهروری، ۱۳۸۸: ۲۷) که لعاب سفال را تا رسیدن به سطح سفال

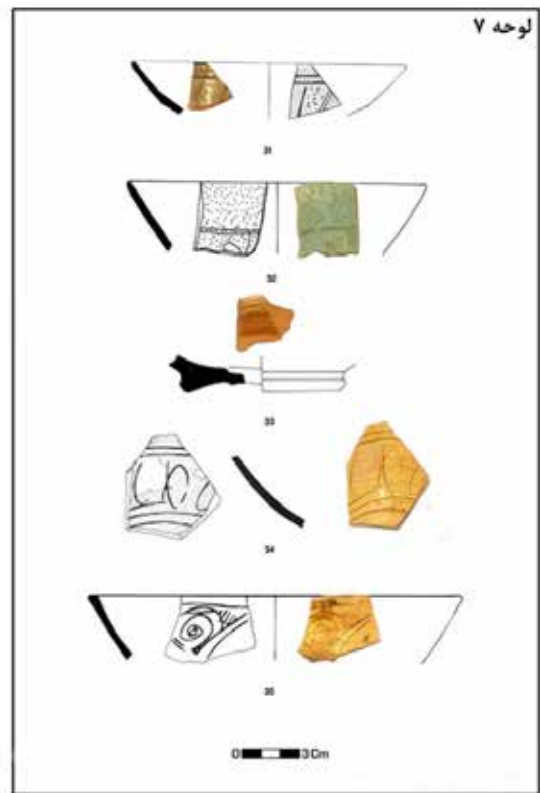
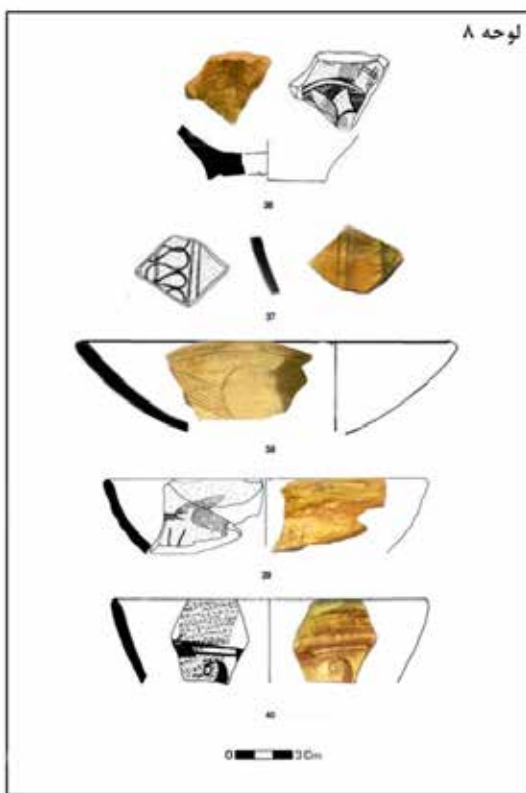
تراش می‌دهند و مجدداً به کوره می‌برند (توحیدی، ۱۳۷۸: ۱۵۰)، (لوح‌های: ۶ و ۷، شکل‌های: ۳۰ تا ۳۳).

- سفال با تزیین اسگرافیتو زیر لعاب شفاف: (لوح: ۷، شکل: ۳۴).

- سفال با تزیین اسگرافیتو و لعاب پاشیده زیر لعاب شفاف: (لوح‌های: ۷ و ۸، شکل‌های: ۳۵ تا ۳۹)

- سفال با تزیین گلابه تراشی (Champeleve) زیر لعاب شفاف: تراشیدن گلابه و لایه نازکی از سطح سفال به صورت برجسته را شامپلیو می‌گویند (گروبه، ۱۳۸۴: ۱۰۲)، (لوحه: ۸، شکل: ۴۰).

- سفال با تزیین لعاب پاشیده زیر لعاب سربی (لوح: ۹، شکل‌های: ۴۱ و ۴۲).

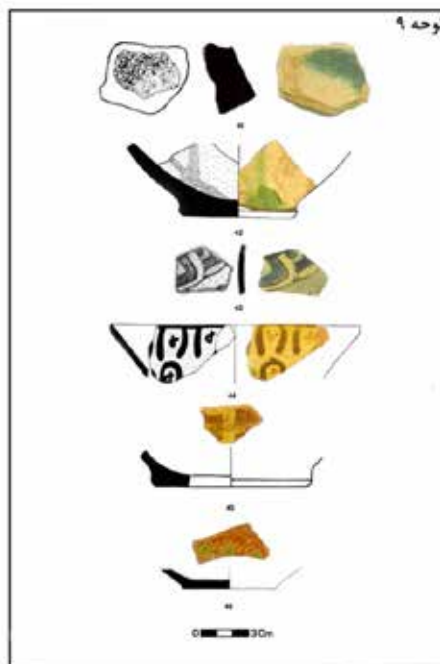
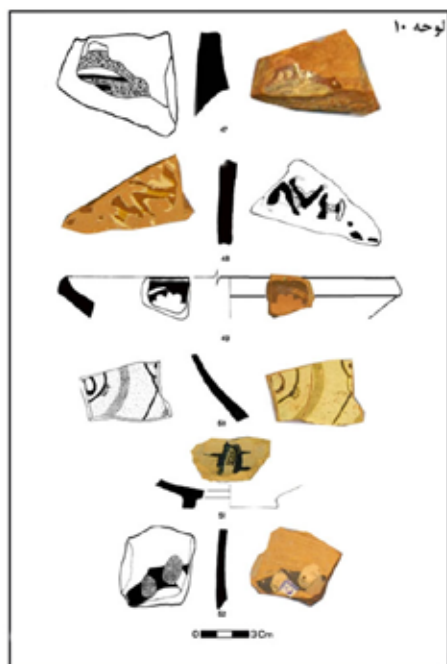

- سفال با تزیین نقاشی زیر لعاب شفاف: در این روش سفال را پخته و پس از آن روی سفال را نقاشی نموده و سپس با لعاب شفاف و بی‌رنگ و یا رنگی سطح را می‌پوشاندند (کامبخش، ۱۳۸۹: ۴۶۹)، (لوح‌های: ۹ و ۱۰، شکل‌های: ۴۳ تا ۵۲).

- سفال با تزیین نقاشی زیر لعاب شفاف با خمیر سنگ: (لوح: ۱۱، شکل‌های: ۵۳ و ۵۴).

- سفال با تزیین نقاشی زیر لعاب رنگی: (لوح: ۱۱، شکل: ۵۵)

- سفال با نقش قالب‌زده زیر لعاب رنگی: در این روش نقش مورد نظر را با مهر یا قالب تزیین می‌نمایند که این نوع تزیین از هزاره چهارم ق.م رواج یافته (صالحی، ۱۳۸۴: ۶۱) و در دوره سلجوقی به اوج خود می‌رسد (کریمی و کیانی، ۱۳۶۴: ۱۱) سپس با لعاب شفاف و بی‌رنگ سطح را می‌پوشاندند (لوح: ۱۱، شکل: ۵۶).

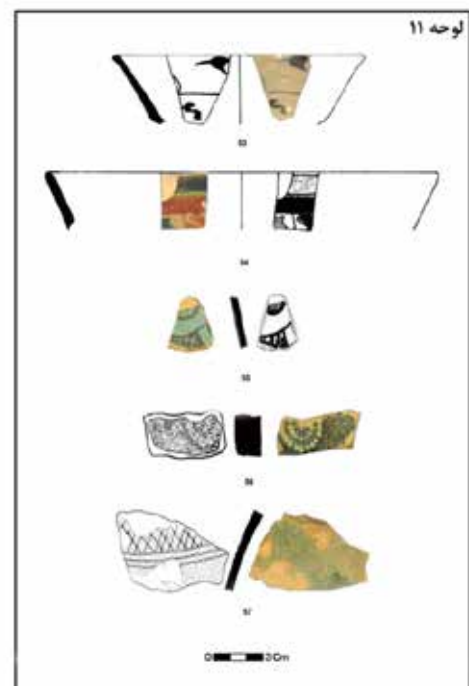
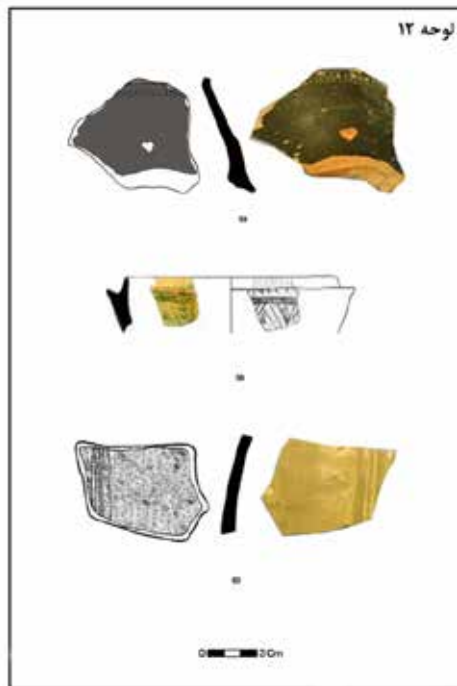

- سفال با نقش‌کنده زیر لعاب رنگی: این نوع تزیین مربوط به قبل از خشک کردن سفال می‌باشد که در این روش سفال‌گران با استفاده از ابزار نوک‌تیز طرح‌های مورد نظر را ایجاد می‌کردند (توحیدی، ۱۳۷۸: ۲۵) سپس با لعاب شفاف و بی‌رنگ سطح را می‌پوشاندند (لوح‌های: ۱۱ و ۱۲، شکل‌های: ۵۷ تا ۶۰).

نقش‌مایه‌ها در این‌جا شامل نقوش هندسی و گیاهی می‌باشند و بر اساس گونه‌شناختی، بیشتر نمونه‌های مذکور متعلق به سده‌های میانی اسلامی (۵ تا ۱۰ هـ.ق) می‌باشند. که در این میان، سفال با تزیین اسگرافیتو با ۶۱/۲۶٪ بیشترین مقدار را در این مجموعه، دارا می‌باشد. در این مجموعه هم‌چنین سفال قلم‌مشکی که متعلق به گونه، سفال با تزیین نقاشی زیر لعاب رنگی و سفال‌های آبی و سفید دوره صفوی متعلق به گونه سفال با تزیین نقاشی زیر لعاب شفاف می‌باشند، به چشم می‌خورد.

شایان ذکر است که اگرچه تولید سفالینه آبی و سفید در ایران به قرن‌ها قبل از صفویه می‌رسد اما اوج شکوفایی آن دوره صفویه می‌باشد. این سفال در شهرهای مهم و مراکز مختلف عصر صفوی مانند: کرمان به‌ویژه منطقه غبیرا، مشهد و یزد و اصفهان تولید می‌شده است (کریمی و کیانی، ۱۳۶۴: ۶۵). این ظروف دارای تزیین شاخ و برگ‌های تزیینی می‌باشند که تحت تأثیر و نفوذ هنر و نقوش چینی ساخته شده‌اند (راجرز، ۱۳۷۴: ۲۶۶). اما متأسفانه هیچ نوع سفال مینایی، زرین فام و سفال با نقش لعابی برجسته تراش (Silhouette) در این محوطه‌ها یافت نشد، که این امر نشان عدم مهارت و تخصص در ساخت این نوع سفال (در حوزه نیک‌شهر و چابهار) نسبت به دیگر مراکز سفال‌گری را نشان می‌دهد.

در میان مجموع سفالینه‌های مذکور، نمونه‌ای که بتوان به سده ۱ تا ۳ هجری قمری نسبت داد وجود ندارد. اگرچه نمونه سفال‌هایی در این مجموعه موجود است که متعلق به سده ۳ تا ۴ هجری می‌باشند، اما نمی‌توان به‌طور قطع آن‌ها را به

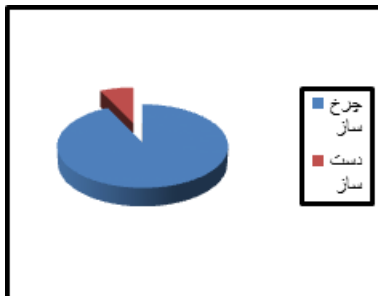

سده ۳ هجری قمری نسبت داد. اما برخی از نمونه‌ها، با توجه به شباهت کامل با سفالینه‌هایی از نیشابور که متعلق به سده ۴ هجری می‌باشند، می‌توان آن‌ها را به سده مذکور نسبت داد. در نتیجه قدیمی‌ترین نمونه‌های دوره اسلامی مجموعه، سفالینه‌هایی هستند که به دوره ۴ و ۵ هجری قمری مربوط می‌شوند. همچنین در برخی از موارد به دلیل نبودن نمونه‌های مشابه، سفالینه‌ها با نمونه‌هایی از مکان‌ها و محوطه‌هایی چون پیشاوران (۸ - ۳ هـ.ق) و شمشیرغار (سده‌های ۷ - ۳ هـ.ق) که تاریخ نسبی آن‌ها سده زیادی را در بر می‌گیرند سنجیده شده‌اند. با توجه به تاریخ‌گذاری قالب سفال‌های اسلامی مورد مطالعه، قدمت هیچ یک از قطعات را نمی‌توان پیش‌تر از سده ۴ و فراتر از قرن ۱۱ هجری قمری نسبت داد. همچنین با توجه به گونه‌شناختی انجام شده در حوزه نیک‌شهر و چابهار به وضوح ارتباط این منطقه را با سایر مناطق نشان می‌دهد. که مهم‌ترین آنان خراسان بزرگ و سیستان است که این ارتباط فرهنگی را می‌توان از مشابهت فراوان سفالینه‌های دوران اسلامی بلوچستان (حوزه نیک‌شهر و چابهار) را با مناطقی چون: نیشابور، بامیان، پیشاوران، شمشیرغار، حوزه زابل (۱) و زاهدان کهنه دریافت. همچنین با توجه به گونه‌شناختی تعدادی از نمونه‌ها با سفالینه‌های دوران اسلامی جیرفت و سیرجان ارتباط این حوزه با کرمان و همسایه‌گان شرقی را آشکار می‌سازد. لازم به ذکر است که مشابهت زیادی از نمونه‌های اسلامی بلوچستان (حوزه نیک‌شهر و چابهار) با سفالینه‌های شهرها و مناطقی چون: گرگان، مشکین تپه، ری، کاشان، بلقیس، قلعه‌تیس و نیز با سفالینه‌های کشورهای چینی: امارات، سوریه، اردن، مصر، عراق، ترکیه و چین می‌توان دریافت که این حوزه در محدوده زمانی ۴ تا ۱۱ هجری قمری نه تنها با مناطق همجوار بلکه با مناطق دور دست نیز در ارتباط بوده است. که این هم‌سانی فرهنگی و هنری، نشان یک ارتباط گسترده بین حوزه نیک‌شهر و چابهار در بلوچستان ایران با مناطق دیگر می‌باشد.

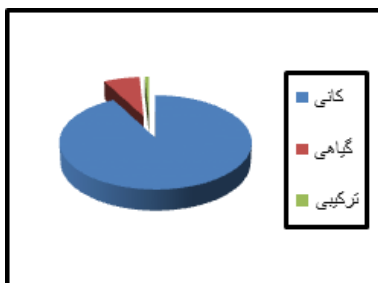
گزارش آماری متغیرهای نمونه‌های سفالین

توجه به متغیرهای مختلف سفال و محاسبه نسبت‌های آماری آن‌ها در یک مجموعه، همواره می‌تواند اطلاعات ارزش‌مندی را در ارتباط با مجموعه مورد مطالعه در اختیار قرار دهد. از این‌رو کلیه سفالینه‌های حوزه نیک‌شهر و چابهار از نظر متغیرهای مختلف مورد مطالعه آماری قرار گرفتند. نتایج گزارش آماری نمونه‌های سفالین حاکی از آن است که: ۱- ۹۲/۸۲٪ از سفالینه‌های این مجموعه از نوع چرخ‌ساز بوده و تنها ۷/۱۷٪ از این سفال‌ها از نوع دست‌ساز هستند (نمودار: ۱).

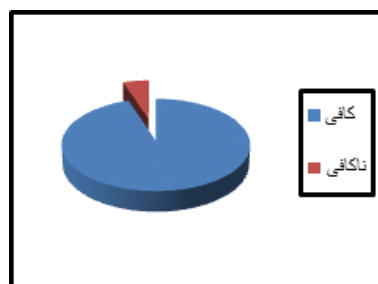
نمودار ۱: نسبت متغیر نوع ساخت در میان کل مجموعه.

۲- شاموت نمونه‌های سفالین مجموعه مورد مطالعه (به استثنای سفالینه با خمیر سنگ) به‌صورت: کانی، گیاهی و ترکیبی بوده که در این میان، شاموت کانی با ۹۲/۲۲٪ و شاموت ترکیبی (کانی - گیاهی) با ۰/۸۶٪ بیشترین و کم‌ترین میزان نوع شاموت را در این مجموعه را تشکیل می‌دهند (نمودار: ۲).

نمودار ۲: نسبت متغیر نوع شاموت در میان کل مجموع.

۳- میزان پخت ۹۴/۹۳٪ از مجموعه سفالینه‌های حوزه نیک‌شهر و چابهار از نوع کافی است (نمودار ۳). این امر به وضوح مهارت و تسلط سفال‌گران سیستان را در ساخت و کنترل حرارت کوره‌ها را نشان می‌دهد.

نمودار ۳: نسبت متغیر میزان پخت در میان کل مجموعه.

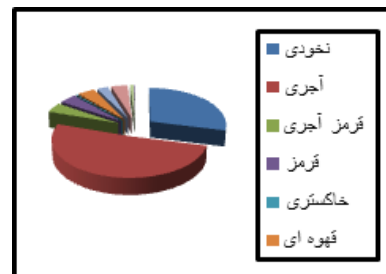
۴- ۹۷/۲۵٪ از سفالینه‌های مورد مطالعه دارای خمیره‌ای از نوع گل رس بوده و تنها ۲/۷۴٪ از سفال‌ها از خمیر سنگ ساخته شده‌اند (نمودار: ۴).

نمودار ۴: نسبت متغیر نوع خمیر در میان کل مجموعه.

۵- رایج‌ترین رنگ خمیره در مجموعه سفالینه‌های حوزه نیک‌شهر و چابهار، رنگ‌های آجری و نخودی هستند که به ترتیب ۵۱/۲۶٪ و ۲۸/۹٪ کل سفال‌ها را شامل می‌شوند (نمودار: ۵).

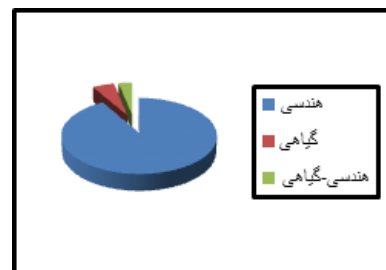
نمودار ۵: نسبت متغیر رنگ خمیره در میان کل مجموعه.

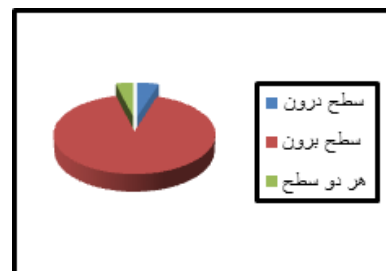
۶- در میان سفالینه‌های بدون لعاب و منقوش، نقش‌مایه‌های هندسی افزونی قابل توجهی دارند؛ به گونه‌ای که ۹۵/۰۹٪ از سفالینه‌های بدون لعاب و منقوش، با نقش‌مایه هندسی آرایش یافته‌اند (نمودار: ۶). این افزونی در سفالینه‌های لعاب‌دار و منقوش نیز مشاهده می‌شود به گونه‌ای که ۸۸/۲۸٪ از این گروه از سفال‌ها نیز با نقش‌مایه هندسی تزیین شده‌اند (نمودار: ۳-۸).

۷- در میان مجموعه سفال‌های بدون لعاب و منقوش، ۴/۹٪ دارای جایگاه نقش در سطح درون، ۹۱/۱٪ در سطح بیرون و ۳/۹۲٪ در هر دو سطح می‌باشد (نمودار: ۷).

نمودار ۶: نسبت متغیر نقش مایه در میان کل سفال‌های.

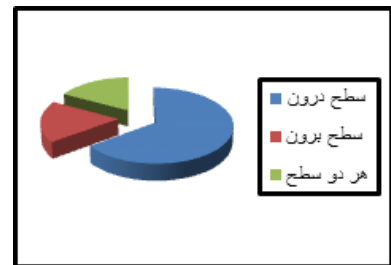

نمودار ۷: نسبت متغیر جایگاه نقش در میان سفال‌های بدون لعاب و منقوش.

از آن‌جا که قالب سفالینه‌های بدون لعاب و منقوش با نقش‌کنده آرایش یافته‌اند و با توجه به کاربرد ظروف برای نگهداری مایعات و مواد غذایی، مسایل بهداشتی و سهولت شستشوی ظروف، می‌تواند مهم‌ترین عامل در انتخاب سطح بیرونی برای تزیین در اکثریت این گروه از سفالینه‌ها باشد.

۸- در میان مجموعه سفال‌های لعاب‌دار و منقوش، ۶۴/۸۶٪ دارای جایگاه نقش در سطح درون، ۱۸/۰۱٪ در سطح بیرون و ۱۷/۱۱٪ در هر دو سطح می‌باشد (نمودار: ۸). در این مجموعه از سفالینه‌ها بیشترین تزیینات در سطح درونی ایجاد شده‌اند که این مسئله می‌تواند بیان‌گر آن باشد، که قالب سفالینه‌های لعاب‌دار و منقوش از نوع ظروف باز چون کاسه و بشقاب هستند که سطح درونی آن‌ها به راحتی قابل رویت است.

نمودار ۸: نسبت متغیر جایگاه نقش در میان سفال‌های لعاب‌دار و منقوش.

جدول گونه‌شناختی

جدول گونه‌شناختی - شماره ۱										
شماره	ش: لوح: ش: طرح	قد قلهقه	قدمت (ق.ه)	ملاک سنجش						
				نوع تزیین	نقشه‌ها	نوع نقش	رنگ‌ها	رنگ لعاب	م.ق.	
مآخذ	مقایسه (محل نگهداری)									
۱	۱:۱	له	۵-۹						چوبک، ۱۳۹۱، ۱۰۱، تصویر ۱۴	جیرفت
۲	۱:۳	له	۶-۸						موسوی حاجی، ۱۳۸۲، لوحه ۳۰، طرح ۵	زاهدان کهنه
۳	۱:۳	له	۵-۷						کمال هاشمی، ۱۳۹۰، طرح ۲۱۳	بلیقیس
۴	۱:۴	له	۵-۹						کمال هاشمی، لوحه ۳۳، طرح ۱۹۴	بلیقیس
۵	۱:۶	له	۵-۷						چوبک، ۱۳۸۳، ۳۱۶، طرح ۳۴	جیرفت
۶	۲:۷	له	۷						گروه، ۱۳۸۴، ۲۶۲، طرح ۳۳۵	سوریه
۷	۲:۱۰	بدنه	۵-۹	*	*	*			عطایی، ۱۳۸۹، ۲۲۷، لوحه ۱۹، طرح ۶۰	سیستان
۸	۲:۱۱	بدنه	۶-۷	*	*	*			Watson, 2004, Cat. Ac. 6	سوریه
۹	۳:۱۲	بدنه	۵-۶	*	*	*			Wilkinson, 1973, 311, pl. 64	ته دهکده
۱۰	۳:۱۳	دسته	۵-۶	*	*	*			دیماند، ۱۳۸۳، تصویر ۱۲۶	عراق
۱۱	۳:۱۴	بدنه	۳-۴	*	*	*			شیرازی، ۱۳۸۹، تصویر ۳-۱	تیس
۱۲	۳:۱۵	بدنه	۹-۸	*	*	*			ویتکمب، ۱۳۸۲، ۹۲، شکل ۳، k	سی سخت
۱۳	۴:۱۶	له	۹-۸	*	*	*			ویتکمب، ۱۳۸۲، ۹۲، شکل ۵، z	دائو دختر
۱۴	۴:۱۷	له	۶-۷				*		Allan, 1955, 87, fig. 2	ایران (موزه آشموین)
۱۵	۴:۱۸	پایه	۶-۷				*		شیرازی، ۱۳۸۹، تصویر ۹-۱	تیس
۱۶	۴:۱۹	پایه	۷				*		Grube, 1994, 180, 181, nos. 180, 181	ایران (مجموعه ناصرخلیلی)
۱۷	۴:۲۰	له	۶-۷				*		Fehrevari, 2000, 150, no. 183	افغانستان (موزه تارق رجب)
۱۸	۵:۲۱	بدنه	۵-۶				*		گروه، ۱۳۸۴، ۱۱۸، تصویر ۱۳۲	ایران
۱۹	۵:۲۲	کف	۷				*		Hitchcock, 1948, no. 30	کاشان
۲۰	۵:۲۳	کف	۶				*		Watson, 2004, 305, cat. L. 2	کاشان
۲۱	۵:۲۴	له	۶				*		گروه، ۱۳۸۴، ۱۵۲، تصویر ۱۶۲	ایران (مجموعه ناصرخلیلی)
۲۲	۵:۲۵	بدنه	۴-۷				*		Kenet, 2004, 175, cp. 12	کوش (Kush)
۲۳	۶:۲۶	کف	۶-۷				*		fehrevari, 2000, 134, no. 160	ایران

جدول گونه‌شناختی - شماره ۲

شماره	ش: لوخ: ش: طرح	نوع قطعه	قدمت (ق.ه)	ملاک سنجش					
				نوع تزئین	تقسیم‌بندی	طرح نقش	رنگ‌های	رنگ لعاب	فرم
مآخذ	مقایسه (محل نگهداری)								
۲۴	۶:۲۷	بدنه	۱۱					*	کویت - رنجی - سرپولکی، ۱۳۸۷:۸۹، تصویر ۱۰
۲۵	۶:۲۸	پایه	۸					*	Lane, 1948, pl. 86
۲۶	۶:۲۹	لیه	۱۱					*	رنجی - سرپولکی، ۱۳۸۷:۸۹، تصویر ۱۰
۲۷	۶:۳۰	لیه	۳۸	*	*	*	*	*	fairservis, 1961, pl. 18, no. W
۲۸	۷:۳۱	لیه	۶	*	*	*	*	*	Watson, 2004, 305, cat. L. 2
۲۹	۷:۳۲	لیه	۶-۷	*	*	*	*	*	Watson, 2004, 322, cat. I. 25
۳۰	۷:۳۳	کف	۶	*	*	*	*	*	Watson, 2004, 271, cat. Ie. 6
۳۱	۷:۳۴	بدنه	۵					*	Watson, 2004, 254, cat. Ia. 1
۳۲	۷:۳۵	لیه	۳-۴	*	*	*	*	*	Wilkinson, 1973, 69, pl. 66
۳۳	۸:۳۶	کف	۴-۷	*	*	*	*	*	Kennet, 2004, 175, cp. 3
۳۴	۸:۳۷	بدنه	۵					*	Wilkinson, 1973, 68, pl. 59
۳۵	۸:۳۸	لیه	۶-۷	*	*	*	*	*	گروه، ۱۳۸۴، ۲۸۵، تصویر ۳۶۴
۳۶	۸:۳۹	لیه	۶-۷	*	*	*	*	*	Watson, 2004, 264, cat. Ib. 5
۳۷	۸:۴۰	لیه	۵			*	*	*	چوبک، ۱۳۹۱، ۱۰۸، تصویر ۳۴
۳۸	۹:۴۱	بدنه	۴-۳					*	چوبک، ۱۳۹۱، ۱۰۷، تصویر ۳۲
۳۹	۹:۴۲	کف	۴					*	آن، ۱۳۸۳، تصویر ۵
۴۰	۹:۴۳	بدنه	۸-۹			*	*	*	Fehervari, 2000, 160, no. 36
۴۱	۹:۴۴	لیه	۴	*	*	*	*	*	گروه، ۱۳۸۴، ۵۹، تصویر ۴۷
۴۲	۹:۴۵	کف	۸-۹	*	*	*	*	*	Watson, 2004, 405, cat. R. 22
۴۳	۹:۴۶	کف	۴			*	*	*	گروه، ۱۳۸۴، تصویر ۶۲
۴۴	۱۰:۴۷	بدنه	۴	*	*	*	*	*	گروه، ۱۳۸۴، ۹۶، تصویر ۱۰۷
۴۵	۱۰:۴۸	بدنه	۴	*	*	*	*	*	Watson, 2004, 251, cat. H. 6
۴۶	۱۰:۴۹	لیه	۵-۶	*	*	*	*	*	کمال هاشمی، ۱۳۹۰، ۲۷۷، طرح ۲۶۶
۴۷	۱۰:۵۰	بدنه	۶-۷			*	*	*	گروه، ۱۳۸۴، ۲۸۴، تصویر ۳۶۳
۴۸	۱۰:۵۱	پایه	۴-۷	*	*	*	*	*	چوبک، ۱۳۸۳، ۳۴۷، طرح ۱

جدول گونه‌شناختی - شماره ۳

شماره	ش: لوخ: ش: طرح	نوع قطعه	قدمت (ق.ه)	ملاک سنجش					
				نوع تزئین	تقسیم‌بندی	طرح نقش	رنگ‌های	رنگ لعاب	فرم
مآخذ	مقایسه (محل نگهداری)								
۴۹	۱۰:۵۲	بدنه	۴	*	*	*	*	*	Wilkinson, 1973, 13, pl. 37
۵۰	۱۱:۵۳	لیه	۱۱	*	*	*	*	*	روح فر، ۱۳۷۸، ۲۱
۵۱	۱۱:۵۴	لیه	۹۵۲-۹۵۷	*	*	*	*	*	آن، ۱۳۸۳، ۷۴، تصویر ۴۴
۵۲	۱۱:۵۵	بدنه	۷	*	*	*	*	*	گروه، ۱۳۸۴، ۱۸۳، تصویر ۳۲۶
۵۳	۱۱:۵۶	بدنه	۶	*	*	*	*	*	گروه، ۱۳۸۴، ۱۳۳، تصویر ۱۴۷
۵۴	۱۱:۵۷	بدنه	۶	*	*	*	*	*	گروه، ۱۳۸۴، ۲۳، تصویر ۲۹۰
۵۵	۱۲:۵۸	بدنه	۶-۷	*	*	*	*	*	گروه، ۱۳۸۴، ۲۷۹، تصویر ۳۵۲
۵۶	۱۲:۵۹	لیه	۵-۸	*	*	*	*	*	عطایی، ۱۳۸۹، ۲۷۷، طرح ۲۰۶
۵۷	۱۲:۶۰	بدنه	۸					*	Grube, 1994, 279, no. 223

نتیجه‌گیری

به‌منظور تاریخ‌گذاری سفالینه‌های حوزه نیک‌شهر و چابهار و پس از انجام گونه‌شناسی، از هرگونه نمونه یا نمونه‌هایی برای مقایسه گونه‌شناختی انتخاب شده و با نمونه‌ها و ظروف سفالین به‌دست آمده و تاریخ‌گذاری شده از دیگر مناطق مورد مقایسه قرار گرفتند.

۱- بر این اساس از جمله مکان‌هایی که سفالینه‌های آن قابل مقایسه با سفالینه‌های حوزه نیک‌شهر و چابهار می‌باشند می‌توان به محوطه و شهرهایی هم‌چون: جیرفت، غبیرا، سیرجان، سیستان، زاهدان، کهنه، نیشابور، ری، کاشان، تپه‌بلقیس در استان مرکزی، بامیان، پیشاوران، شمشیرغار، گرگان، تپه‌مدرسه، تپه‌دهکده، تپه‌بازار و به‌ویژه منطقه تیس اشاره نمود. این منطقه در دوران تاریخی و اسلامی یکی از محورهای اصلی بازرگانی دریایی بوده که مهم‌ترین دلیل آن نیز وجود بندر معروف تیس می‌باشد، که مبادلات تجاری صورت می‌گرفته است. افزون بر این، برخی از سفالینه‌های مورد مطالعه با سفالینه‌های به‌دست آمده از کشورهای چون: سوریه، امارات، اردن، مصر، عراق، ترکیه و چین نیز قابل مقایسه می‌باشند. به‌ویژه سفال سلادون (لوح: ۶، شکل: ۲۷) که در دوره صفوی در اواخر قرن دهم و اوایل قرن یازدهم به مقدار فراوان از چین به ایران مبادله می‌شد. در ایران نیز به تقلید از این آثار، سفالینه‌هایی در برخی از کارگاه‌های مهم سفال‌گری ساخته شده است. که نمونه‌هایی از این سفال‌ها در حفاری‌های: کرمان، سیراف، جزیره کیش، (توحیدی، ۱۳۷۹: ۲۸۷) و به‌ویژه در جزیره هرمز در خلیج فارس یافت شده است که به نیمه قرن ۱۰ و بعد از آن تعلق دارد (Crow, 2002: 20). اما متأسفانه در میان مجموع سفالینه‌ها، نمونه‌ای که بتوان به سده ۱ تا ۳ هجری قمری نسبت داد وجود ندارد. اگرچه سفال‌هایی هم‌چون نمونه ۳۵ لوحه ۷ متعلق به سده ۳ تا ۴ هجری می‌باشند، اما نمی‌توان به‌طور قطع آن‌ها را به سده ۳ هجری قمری نسبت داد. اما برخی از نمونه‌ها (نمونه: ۴۶، لوحه: ۹)، با توجه به شباهت کامل با سفالینه‌هایی از نیشابور که متعلق به سده ۴ هجری می‌باشند (Wilkinson, 1973: 364)، می‌توان آن‌ها را به سده مذکور نسبت داد. در نتیجه قدیمی‌ترین نمونه‌های دوره اسلامی مجموعه، سفالینه‌هایی هستند که به دوره ۴ و ۵ هجری قمری مربوط می‌شوند. هم‌چنین در برخی از موارد به‌دلیل نبودن نمونه‌های مشابه، سفالینه‌ها با نمونه‌هایی از مکان‌ها و محوطه‌هایی چون پیشاوران (۸ - ۳ هق)، (Fairservis, 1961: pl. 18) و شمشیرغار (سده‌های ۷ - ۳ هق)، (Dupree, 1956: pl. 5) که تاریخ نسبی آن‌ها سده زیادی را در بر می‌گیرند، سنجیده شده‌اند. با توجه به تاریخ‌گذاری قالب سفال‌های اسلامی مورد مطالعه، قدمت هیچ یک از قطعات را نمی‌توان پیش‌تر از سده ۴ و فراتر از قرن ۱۱ هجری قمری نسبت داد.

از منظر گونه‌شناسی نیز می‌توان گفت که گونه‌های قالب در میان گروه‌های اصلی در گروه سفال‌های بدون لعاب و ساده، گونه سفال بدون لعاب و نخودی، سفال قالب در این گروه محسوب می‌شود. در گروه سفال‌های بدون لعاب و منقوش، گونه بدون لعاب و آجری با نقش‌کننده قالب این گروه به‌شمار می‌رود. در گروه سفال‌های لعاب‌دار و ساده، گونه سفال با خمیر گل‌رس و لعاب یک‌رنگ آبی گونه قالب این گروه می‌باشد و در گروه سفال‌های لعاب‌دار و منقوش نیز سفال

با تزیین اسگرافیتو که دارای زیر گونه‌هایی هم‌چون اسگرافیتو زیر لعاب رنگی، اسگرافیتو زیر لعاب شفاف و اسگرافیتو با لعاب پاشیده می‌باشد، گونه قالب این گروه محسوب می‌شود.

به لحاظ ارتباطات فرهنگی نیز بلوچستان (حوزه نیک‌شهر و چابهار) با مناطق همجوار و دیگر مناطق فرهنگی می‌توان این گونه بیان داشت که، همانندی و مشابهت آثار هنری مناطق مختلف در ادوار مشخص بیان‌گر ارتباطات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی میان آن مناطق می‌باشد و سفال به‌عنوان عنصری مأنوس با هنر و زندگی روزمره می‌تواند بیان‌گر روابط و مشترکات فرهنگی میان مناطق مختلف باشد. در نتیجه، نتایج حاصل از مقایسات گونه‌شناختی انجام شده در حوزه نیک‌شهر و چابهار به وضوح ارتباط این منطقه را با سایر مناطق نشان می‌دهد. که مهم‌ترین آنان خراسان بزرگ و سیستان است که این ارتباط فرهنگی را می‌توان از مشابهت فراوان سفالینه‌های دوران اسلامی بلوچستان (حوزه نیک‌شهر و چابهار) با مناطقی چون: نیشابور، بامیان، پیشاوران، شمشیرغار، حوزه زابل (۱) و زاهدان کهنه دریافت. هم‌چنین با توجه به گونه‌شناختی تعدادی از نمونه‌ها با سفالینه‌های دوران اسلامی جیرفت و سیرجان ارتباط این حوزه با کرمان و همسایه‌گان شرقی را آشکار می‌سازد. لازم به ذکر است که مشابهت زیادی از نمونه‌های اسلامی بلوچستان (حوزه نیک‌شهر و چابهار) با سفالینه‌های شهرها و مناطقی چون: گرگان، مشکین تپه، ری، کاشان، بلقیس و نیز با سفالینه‌های کشورهای چینی چون: امارات، سوریه، مصر، عراق، ترکیه و چین می‌توان دریافت که این حوزه در محدوده زمانی ۴ تا ۱۱ هجری قمری نه تنها با مناطق همجوار بلکه با مناطق دور دست نیز در ارتباط بوده است. که این هم‌سانی فرهنگی و هنری، نشان یک ارتباط گسترده بین حوزه نیک‌شهر و چابهار در بلوچستان ایران با مناطق دیگر می‌باشد. در پایان نیز با توجه به مطالعات انجام شده نتایج کلی به شرح زیر حاصل گردید: ۱- سفالینه‌های حوزه مورد مطالعه (حوزه نیک‌شهر و چابهار) متعلق به سده‌های ۴ تا ۱۱ هجری قمری می‌باشند.

۲- نتایج مطالعات انجام شده نشان می‌دهد که سفال با تزیین اسگرافیتو سفال غالب دوران اسلامی بلوچستان می‌باشد که با توجه به گونه‌شناختی با مناطقی چون: نیشابور، جیرفت، سیرجان، پیشاوران، بامیان و کوش در محدوده زمانی ۴ تا ۷ هجری قمری در این منطقه رواج داشته و از رونق برخوردار بوده است.

۳- با توجه به بررسی و مقایسه کیفیت نقوش گونه‌هایی هم‌چون سفالینه‌های "قلم مشکی" و "آبی - سفید" با نقوش سفالینه‌های دیگر مناطق، به روشنی می‌توان دریافت که در مجموع سفالینه‌های اسلامی از نظر کیفیت نقوش تزیینی به‌ویژه - تزیین با رنگ - نسبت به مراکز عمده سفال‌گری در ایران و دیگر کشورهای اسلامی در سطح پایین‌تری قرار دارند و نبود حتی یک قطعه سفال با نقاشی روی لعاب هم‌چون: سفال زرین‌فام، سیلهوتو و مینایی نشان می‌دهد که سفال‌گران بلوچستان دارای عدم تخصص و مهارت کافی در این تکنیک تزیینی بوده‌اند.

۴- همان‌گونه که پیش از این اشاره شد این حوزه با توجه به گونه‌شناختی سفالینه‌ها و مشابهت فراوان آن‌ها با سفالینه‌های خراسان بزرگ، سیستان و حوزه

جازموریان به‌ویژه جیرفت می‌توان به وضوح به ارتباط فرهنگی بین این مناطق پی‌برد. هم‌چنین با بررسی و مقایسه سفالینه‌های این حوزه با کشورهای چون: سوریه، عراق، مصر، امارات، ترکیه و چین می‌توان گفت که بلوچستان (حوزه نیک‌شهر و چابهار) دارای ارتباطات گسترده و هم‌سانی فرهنگی و هنری با سایر مناطق بوده است.

کتابنامه

- توحیدی، فائق، ۱۳۷۸، فن و هنر سفال‌گری، انتشارات سمت، تهران.
- چمن‌آرا، هادی و فرجامی، محمد، ۱۳۹۰، بررسی گونه‌های سفالی دوره سلجوقی (نمونه موردی قلعه کوه حسین قاینی)، دانشکده هنر بیرجند.
- چوبک، حمیده، ۱۳۹۱، سفالینه دوران اسلامی شهر کهن جیرفت مجله علمی و پژوهشی مطالعات باستان‌شناسی دانشگاه تهران، شماره پیاپی ۵ دوره ۴، صفحه ۱۱۲-۸۱.
- چوبک، حمیده ۱۳۸۳، تسلسل فرهنگی جازموریان شهر قدیم جیرفت در دوره اسلامی، رساله دوره دکتری باستان‌شناسی (گرایش دوران اسلامی)؛ تهران: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس.
- حمیدی، قربانعلی و رضانی‌فرد، محسن، ۱۳۷۵، گزارش مردم‌شناسی شهرستان نیک‌شهر، محفوظ در آرشیو میراث‌فرهنگی صنایع‌دستی و گردشگری شهرستان نیک‌شهر (منتشر نشده).
- دیمانند، موریاسون، ۱۳۸۳، راهنمای صنایع اسلامی، ترجمه: عبدالله فریار، چاپ سوم، تهران: شرکت انتشارات علمی و فرهنگی.
- رنجی، ساناز، سرپولکی، حسین، ۱۳۸۷، سیر تحول لعاب سالادون، گلستان هنر، شماره ۱۴.
- راجرز، ام، ۱۳۷۴، هنرهای ایران (سفال‌گری)، زیر نظر ر. دیلیو. فریه، ترجمه: پرویر مرزبان، تهران، فرزبان روز.
- روح‌فر، زهره، ۱۳۷۸، نقاشی مکتب اصفهان بر سفالینه‌های سفید و آبی، موزه‌ها، شماره ۲۱.
- سالنامه آماری استان سیستان و بلوچستان، ۱۳۸۸، زاهدان: ناشر معاونت برنامه ریزی استانداری سیستان و بلوچستان.
- سیدسجادی، سید منصور، ۱۳۸۳، تپه بمپور: گزارش نخستین فصل گمانه زنی و کاوش در تپه بمپور، پژوهشکده باستان‌شناسی، تهران.
- شیرازی، روح‌الله، ۱۳۸۹، گزارش مقدماتی بررسی شهرستان چابهار، محفوظ در آرشیو و اسناد سازمان میراث‌فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری استان سیستان و بلوچستان (منتشر نشده).
- شیرازی، روح‌الله، ۱۳۸۸، گزارش مقدماتی بررسی شهرستان نیک‌شهر، محفوظ در آرشیو و اسناد سازمان میراث‌فرهنگی، صنایع‌دستی و گردشگری استان سیستان و بلوچستان (منتشر نشده).
- موسوی‌حاجی، سید رسول و عطایی، مرتضی، ۱۳۸۹، مطالعه مجموعه‌ای از نمونه‌های سفالین سیستان، زاهدان: سازمان میراث و گردشگری سیستان و بلوچستان.

- فن گرونهام، گوستاو ادموند، ۱۳۴۲، وحدت و تنوع در عالم اسلام، ترجمه: عباس آریان‌پور، انتشارات معرفت، تبریز.
- فهروری، گزا، ۱۳۸۸، سفال‌گری در جهان اسلام در موزه طارق در کویت، ترجمه: مهناز افشار، مؤسسه مطالعات هنر اسلامی.
- کامبخش فرد، سیف‌الله، ۱۳۸۹، سفال و سفال‌گری در ایران از ابتدای نوسنگی تا دوران معاصر، چاپ چهارم، تهران: انتشارات ققنوس.
- کریمی، فاطمه و کیانی، محمدیوسف، ۱۳۶۴، هنر سفال‌گری دوره اسلامی ایران، چاپ اول، تهران: مرکز باستان‌شناسی ایران.
- کمال‌هاشمی، رضا، ۱۳۹۰، مطالعه سفال‌های دوران اسلامی مکشوفه از تپه بلقیس، پایان‌نامه کارشناسی ارشد (گرایش دوران اسلامی)، دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه سیستان و بلوچستان.
- کیانی، محمدیوسف، ۱۳۸۰، پیشینه سفال و سفال‌گری در ایران، تهران: انتشارات نسیم دانش.
- گروه، ارنست، ۱۳۸۴، سفال اسلامی، جلد هفتم از گزیده ده جلدی مجموعه هنر اسلامی گردآوری ناصرخلیلی، ترجمه فرنازحائری: نشر کارنگ، تهران.
- صالحی‌گروس، مهناز، ۱۳۸۴، طبقه‌بندی و گونه‌شناسی سفالینه‌های مکشوفه از گورستان باستانی محوطه مسجد کبود (۵-۱) و مقایسه زمانی و مکانی آن با سایر محوطه‌های هم‌زمان، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه تربیت مدرس، دانشکده ادبیات، تهران.
- موسوی‌حاجی، سید رسول، ۱۳۸۲، پژوهشی در باستان‌شناسی زرنگ دوران اسلامی (بررسی میدانی در محوطه اسلامی زاهدان کهنه واقع در شرق ایران)، رساله‌ی دوره دکتری باستان‌شناسی (گرایش دوران اسلامی)، تهران: دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تربیت مدرس.
- Allan, Jams. W, 1955, Islamic Art In The Ashmolean Museum, Volume X, Part Two, London, Oxford University Press.
- Carswell, Gohn, 2000, Blue and White, British Museum.
- Crow. Yolande, 2002, "Persia and china: Safavid blue and white ceramics in the victoria and Albert Museum", p: 1507 -1738.
- Dupree, Louis, 1956, Shamsir Ghar A Historic Cave Site In Kandahar, Province (Afghanistan) Art Asiatiques, Voll, III.
- Fairservis, JR. Walter, 1961, Archaeology Studies In The Sistan Basin Of South-Western Afghanistan And Eastern Iran, Vol 48, part 1, New york.
- Fehervari, Gez, 2000, Ceramics Of The Islamic World In The Taregh Rajab Museum, (I.B Tauris Publishers), London, New York.
- Garbar (o.) el., al, 1987, "City in the desert: Qasr al hayar east, cambridge, Ma, Harvard university.
- Grube, Ernest J. 1994, Cobalt And Luster, The First Centuries of Islamic Pottery, Published In The Unaited State, By The Nour Foundation In Association With Azi Muth Editions and Ouford University Press Inc, New York
- Hitchcock, Elderd. 1948, Islamic Pottery From The Ninth To The Fourteen Centuries A.D, In The Collection Sir. E. Hitchcock, With An Introduction by A. Lane, (Faber and Faber Limited), London
- Hume, G. W. 1967, An Industry of Asian chopping tool Complex in Ira-

nian Baluchistan, Philadelphia, Dorrance & Co.

- Lane, A. 1948, Later Islamic Pottery Persia, Syria, Egypt, Yurkey, London, (Faber and Faber).
- Kennet. DereK and Krahl. Regina, 2004, Sasanianand Islamic pottery from Ras al - khimah (e Book versio), Durhan University.
- Maruchek, J. T. 1976, A Survey of Seasonal Occupation Sites inNorthern Baluchistan, Proceedings of the IV th Annual Symposium on Archaeological Research in Iran, Tehran.
- Stein, A. 1937, An archaeological reconnaissance's in North – Western-India and South Eastern, Iran.
- Tosi, M. 1970, A Tomb from Damin and the Problem of the Bampur Sequence in the Third millennium B. C., East and west, Volume 20, Nos, 1-2, march- June.
- Watson, Oliver. 2004, Ceramics from Islamic Lands, Thames & Hudson Ltd, London.
- Wilkinson, ch. 1973, Nishapur: Pottery of The Early Islamic Period, The Metropolitan Museum of Art, New York.
- Withcomb, Donald. 1991, Pseudo- Prehistoric Ceramics from Southern Gulf- Archaeology: Mesopotamin.Iran, In iran Bahrain, Lidorf, pp. 95-112.

to main pottery production centers in Iran and other Islamic countries and lack of even one piece of pottery with painting on glaze like Zarinfam, Silhoto, and enamel potteries, denotes the fact that potters of Iranian Baluchistan had insufficient skill in this decorative technique.

3- As mentioned before, regarding to the pottery typology of the region and their similarity to the potteries related to the Great Khorasan, Sistan, and Jazmourian region, cultural relationship among these regions can be apparently perceived. Moreover, survey and comparison of the potteries of the region with those from other countries such as Syria, Iraq, Egypt, United Arab Emirates, Turkey, and China, it can be concluded that the Iranian Baluchistan (Nikshahr and Chabahar region) had extensive communications and cultural and artistic similarities with other regions.

4- Due to their high similarities with Great Khorasan potteries, Sistan and Jazmoryan and Jiroft area especially, their cultural connections can be clearly realized. Comparing these potteries with Syria, Iraq, Egypt, UAE, Turkey and China, It can be said that the Iranian Baluchistan (the areas of Chabahar Nikshahr) has extensive connections with other areas in terms of the art and equality culture.

In terms of form and technique, the lack of sufficient pottery data found from Baluchistan region and the diversity of this study they are very similar to the pottery from neighbor regions, proved by studying the Pottery in structure, techniques, designs leading to have effective help getting know to Islamic pottery of Iranian Baluchistan (Nikshahr and Chabahar).

Generally, the study shows that the Baluchistan (Nikshahr and Chabahar region) had a good advancement in pottery production and expanded cultural and artistic relations with the neighbor regions, far reaching lands during the Islamic period (4th - 11th centuries).

Keywords: Archeological Survey, Iranian Baluchistan, Pottery, Islamic Period, Typology.

Introducing and Typology of Islamic Potteries from Baluchistan Region, Mokran South

---

Seyyed Rasoul Mousavi Hajji

Associate Professor, University of Mazandaran
r.mpusavihaji@umz.ac.ir

Mohammad Mehdi Tavassoli

Associate Professor, University of Sistan and Balouchestan

Rouhollah Shirazi

Assistance Professor, University of Sistan and Balouchestan

Maryam Zour

Ph.D. Candidate, Tarbiat Modarres University

Received: 2013/08/27 - Accepted: 2013/11/04

Abstract

It is the fact that Baluchistan land has abundant settlements during the Islamic period; however, investigation of Islamic potteries have been rarely considered by the scholars and archeologists of the Islamic Period, unfortunately. Aiming to get this, it was decided to survey and examine the Islamic potteries collected from the survey performed on the towns of Nikshahr and Chabahar in Sistan & Baluchistan province carried out by Rouhollah Shirazi during the years 2002 and 2009 respectively; then, it was aimed to provide the results in form of the mentioned thesis titled “survey of the Pottery Samples Collected from the Islamic Ages in Nikshahr and Chabahar”; moreover, to study (classify, perform typology, and typological comparison) all of the 474 pieces of the Islamic potteries obtained from Nikshahr and Chabahar region consequently. According to the performed studies the following results were obtained:

1- Results of the present study shows that the Sgraffito decorated pottery is the common type of the Islamic period pottery in Iranian Baluchistan which regarding to the typological comparison with regions such as Nishapur, Jiroft, Sirjan, Pishavar, Bamian, and Kush have been popular and prevalence in this area by the 4th to 11th AH centuries.

2- Survey and comparison of the quality of designs of potteries in species such as “Painting under turquoise glazed “ and “ Blue and White” show that they have designs from other regions; it can be clearly realized that the Islamic potteries are ranked in lower levels in terms of quality of decorated designs- color adornment- compared

PAZHOHESH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN
Archaeological Researches of Iran
Journal of Department of Archaeology, Faculty of Art and
Architecture Bu-Ali Sina University
Vol. 3 No.5, Autumn-Winter 2014

License Holder (Publisher): **Bu-Ali Sina University**
Manage Director & Editor-in-Chief: **Mohammad Ebrahim Zarei Ph.D.**

Editorial Board:

Jalaledin Rafifar Ph.D

Professor in Faculty of Social Sciences University of Tehran

Bahman Firouzmandi Shirejini Ph.D.

Associate Professor, Department of Archaeology in University of Tehran

Yaghub Mohammadifar Ph.D.

Associate Professor, Department of Archaeology in Bu-Ali Sina University

Abbas Motarjem Ph.D.

Assistant Professor, Department of Archaeology in Bu-Ali Sina University

Mehdi Mortazavi Ph.D.

Associate Professor, Department of Archaeology in Sistan & Baluchestan University

Kazem Mollazadeh Ph.D.

Associate Professor, Department of Archaeology in Bu-Ali Sina University

Hekmatollah Mollasalehi Ph.D.

Associate Professor, Department of Archaeology in University of Tehran

Seyed Rasoul Mousavi Haji Ph.D.

Associate Professor, Department of Archaeology in Mazandaran University

Reza Mehr Afarin Ph.D.

Associate Professor, Department of Archaeology in Mazandaran University

Kamal-Aldin Niknami Ph.D.

Professor, Department of Archaeology in University of Tehran

Ali Reza Hozhabri Nobari Ph.D.

Professor, Department of Archaeology in Tarbiat Modares University

English Editor: **Ardashir Javanmardzadeh**

Executive Director: **Safaneh Sadeghian**

Cover Design: **Gholam Reza Shamlou**

Logo Type: **Professor Ahmad Teymouri**

Layout: **Khalilollah Beik Mohammadi**

Address: **Faculty of Art and Architecture, Bu-Ali Sina**
University, Ghoobar-e Hamedani blv, Hamedan, Iran

E-Mail: **NBJ@basu.ac.ir & Journal.nbsh@yahoo.com**

Tel: **0811 - 8291129**, Fax: **0811 - 8290941**

Price: **9000 Toman**

(All right reserved for the Bu-Ali Sina University)

ISSN: 2345-5225

Online ISSN: 2345-5500

Main Characteristics of Acceptable Articles:

- The aim of the "PAZHOHESH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN" Archaeological Researches of Iran journal is to publish the "researches and scientific experience in archaeology and history of art and architecture".
  - The article must be the result of author(s) research and has not been published in other journals.
  - The acceptance of article for publish is depending on scientific judgment and editorial board approval.
  - The responsibility of the scripts is remains with the author (s).
  - The article must be provided in A4 (21×30 cm), B Mitra (13) font, with 2003/ 2007 office word format, as well as the peripheries must be adjusted.
  - The opportunity of submission is provided by e-mail (Journal.NBSh@Yahoo.Com & NBJ@basu.ac.ir).
  - The first page must contains the correspond authors' name and complete postal address and phone number, e-mail, institute and his/ her position.
  - The permission and name of advisor professor is needed, if the article is the result of thesis.
  - The articles must be arranged as: title, abstract, introduction, research methodology, and literature review, theoretical bases, body, conclusion, acknowledgments, reference cited and English abstract.
  - The Persian abstract must mentions to the whole body of the article and not to be more than 300 words.
  - The English abstract must mentions to the main parts and the conclusion of the article and not to be more than 600 words.
  - The charts' names must be mentioned with number on top and the figures, maps, plates and graphs with number below. The resources and references must be mentioned.
  - The figures, maps, plates and graphs must be within the text and an apart version of them in jpg with 300 dpi resolutions, also needed separately.
  - The article must not be more than 20 pages in given format.
- Only Persian articles can be submitted to be published.
- The "title" includes the topic, first and last name of author(s), position and the institute; the title must declare the content.
  - The abstract is short explanation, but clarifying the whole article content: the problem, research aim, essence, main points and conclusion.
  - The keywords must include 4-6 words showing their quantity and importance in the article.
  - The introduction includes designing the main problem, which is the main goal of the author to write the article; in the introduction, the literature review, hypothesis and the questions must be noted.
  - Research methodology includes a brief note of the procedure of doing the research discussion, conclusion and acknowledgments includes the article body and concluding remarks using reasonable and clarifying method; it cans be illustrated by chart, figure, graph and etc.
  - Acknowledgments will be written at the end of the article; the author(s) will remind the useful comments and briefly thanks the corresponding people.

Referring Method:

- The mentioned references in the article body must be documented among the most acceptable references.
- The forgotten or attributed references, the mentioning references must be addressed.
- To refer inside the article: last name, publication date: page(s) number; I.E.: Negahban, 1378: 112-5).
- About the oral references (interview with scholars) must be referred as mentioned in below and must be addressed in acknowledgments (Hoseyni, the Interviewee, 12/1/1390).

The Final Referring:

Persian:

Refer to a Book:

- Last name, name, (name and last name of co-authors); date of publish, "Title", translated by..., volume(s), publication place, publisher.
- Refer to encyclopedias, seasonal journals, journals and etc.:
- Last name, name, (name and last name of co-authors); date of publish, "Title", encyclopedia/ journal name, volume(s), publication place, publisher, page(s) number.

Latin:

- In the Latin references the first letter must be caps lock and between spaces must be a virgule.

Refer to A Book:

- Ward-Perkins, J.B 19 Roman Imperial Architecture London, Penguin Books.

Journals:

- Trinkaus, E. 1982. Artificial Cranial Deformation in the Shanidar1 and 5 Neanderthals, *Current Anthropology* 23(2): 198-199.

Refer to Complex Articles (Edited):

- Liverani, M 2003, "The Rise and fall of Media" *Continuity of Empire (?)*: Assyria, Media, Persia, (Lanfranchi, G.B And Others) Eds. Padova, 1-12.

Dissertations:

- Bloom, D.E. 1999. Tiwanaku Regional Interaction and Social Identity, a Bio archaeological Approach, PhD Thesis, Department of Anthropology, University Of Chicago.

Some Notes on Referring:

- The bibliographic resources must be arranged alphabetically either based on author's names or resources; these are the referred resources inside the article.
- In case of two or more reference of same author, they must arrange from early too late.
- In case of two or more reference of same author with same date, it must arrange as: (Majidzadeh, 1387 A: 15) and (Majidzadeh, 1387 B: 35).
- If the author is unclear, the title will be replaced.
- The title of books and articles must be fully described.
- The non-Persian references must come after Persian, as: Arabic, English, French and etc.
- Any explanation other than references must come as endnote.
- Scientific- research articles the publishing request of the Author (s) should be sent to the journals' secretary to this address: faculty of art and architecture, Gobar-E Hamedani Blvd., Journals' Office, Palestine Sq. Hamadan, Iran or the E-mail of the Journal: Journal.nbsh@yahoo.com / NBJ@basu.ac.ir

BU-ALI SINA UNIVERSITY

5

PAZHOHESH-HA-YE BASTANSHENASI IRAN

ISSN: 2345-5225

Online ISSN: 2345-5500

Archaeological Researches of Iran

Vol. 9 No. 5 Autumn-Winter 2014

Journal of Department of Archaeology, Faculty of Art and Architecture Bu-Ali Sina University

The Chipped Stone Industry of East Chia Sabz, Seymareh Dam: Technological Changes from Transitional Neolithic to Aceramic Neolithic Time in Western Iran	7-24
Hojjat Darabi	
The Qezel Owzan River Basin During the Chalcolithic Period Based on Archaeological Surveys of Bijar County	25-50
Amir Saed Mucheshi	
An Investigation of the Cultural Changes of Kangavar Plain from the Chalcolithic to the Late Bronze Age According to the Settlement Models	51-62
Abbas Motarjem & Tayebe Almasi	
Petrographic Study of the Iron Age Pottery of Huto Cave	63-78
Amir Sadeq Naqshineh, Elnaz Hatami & Houman Nikravan Matin	
The Parthian Settlements and Sites in the Qeshm Island	79-100
Alireza Khosrowzadeh	
Archaeological Survey of the Nishabur Cultural Zone from the Early Islamic Metallurgy Mining Viewpoint	101-120
Solmaz Haji Alilou & Hayedeh Laleh	
Introducing and Typology of Islamic Potteries from Baluchistan Region, Mokran South	121-140
Seyyed Rasoul Mousavi Hajji, Mohammad Mehdi Tavassoli, Rouhollah Shirazi & Maryam Zour	
Gunbad-e Qabus: Study of Structure, Technical Features and Historical Backgrounds of Construction	141-154
Maryam Mohammady, Kazem Molazadeh & Sina Faramarzy	
An Analytical Rresearch on the Flaunts of Quran Verses on Iranian Metallurgy During Safavid and Qajar era "According to the Metal Works of National Museum of Iran"	155-168
Majid Sarikhani	
Investigating the Role of Geomatics Engineering in the Applications of Cultural Heritage, Archeology and Architecture	169-195
Saeed Ali Tajer & Somayyeh Afshari Azad	